T. C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Radyo Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı

Yeni Medya İletişim ve Habercilik Bilim Dalı

PROPAGANDANIN YENİ MEDYADA YANSIMASI: KARABAĞ SAVAŞI BAĞLAMINDA BİR ANALİZ

Yüksek Lisans Tezi

Malak AMRAHOVA

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Güler CANBULAT

İstanbul – 2025

TEZ TANITIM FORMU

Yazar Adı Soyadı	**:** Malak AMRAHOVA
Tezin Dili	**:** Türkçe
Tezin Adı	**:** Propagandanın Yeni Medyada Yansıması: Karabağ Savaşı Bağlamında Bir Analiz
Enstitü	**:** İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Anabilim Dalı	**:** Radyo Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı
Tezin Türü	**:** Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	**:** 17.01.2025
Sayfa Sayısı	**:** 66
Tez Danışmanı	**:** Dr. Öğr. Üyesi Güler Canbulat
Dizin Terimleri	**:** Propaganda, Yeni Medya, Sosyal Medya Propagandası, Kültürel Miras
Türkçe Özet	**:** Tezde, İkinci Karabağ Savaşı ve savaş sonrası Şuşa ilinin yeniden inşası sürecinde, Azerbaycan tarafının propaganda etkinlikleri bağlamında yeni medyanın nasıl kullanıldığı ele alınmıştır. Yeni medyanın çağımız savaşlarında önemli bir propaganda mecrasına dönüştüğü tespit edilmiştir.
Dağıtım Listesi	**:** 1. İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsüne 2. YÖK Ulusal Tez Merkezine

İmzası

Malak Amrahova

T. C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Radyo Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı

PROPAGANDANIN YENİ MEDYADA YANSIMASI: KARABAĞ SAVAŞI BAĞLAMINDA BİR ANALİZ

Yüksek Lisans Tezi

Malak AMRAHOVA

Danışman
Dr. Öğr Üyesi Güler CANBULAT

İstanbul – 2025

BEYAN

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğu, kullanılan verilerde herhangi tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez olarak sunulmadığını beyan ederim.

Malak AMRAHOVA

28.02.2025

İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Malak Amrahova'nın "Propagandanın Yeni Medyada Yansıması; Karabağ Savaşı Bağlamında Bir Analiz" adlı tez çalışması, jürimiz tarafından Radyo Televizyon ve Sinema anabilim dalı, Yeni Medya İletişim ve Habercilik bilim dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan *Dr. Öğr. Üyesi Özlem YILDIZ*

Üye *Dr. Öğr. Üyesi Güler CANBULAT*
(Danışman)

Üye *Dr. Öğr. Üyesi Nisa Gülener YILDIRIM*

ONAY
Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.
... / ... / 2025

İmzası
Prof. Dr. İzzet Gümüş
Enstitü Müdürü

ÖZET

Bu tez, 2020 İkinci Karabağ Savaşı özelinde, yeni medya ve sosyal medyanın propaganda üzerindeki etkilerini kapsamlı bir şekilde incelemektedir. Savaş ve çatışmaların medya aracılığıyla nasıl çerçevelendiği, sosyal medyanın propaganda aracı olarak kullanımı ve dijital ortamın bilgi akışını kontrol etme süreçlerindeki rolü analiz edilmiştir. Çalışma, medya propagandasının tarihsel arka planını ele alarak, Dağlık Karabağ bölgesindeki çatışmaların evrimini, 2020 İkinci Karabağ Savaşı'nın sosyal medyadaki yansımalarını ve kültürel mirasın bir propaganda unsuru olarak nasıl kullanıldığını tartışmaktadır.

Araştırma, Azerbaycan'ın dijital propaganda stratejilerini ve dezenformasyonla mücadelesini değerlendirmiş, savaş sırasında ve sonrasında sosyal medya ile geleneksel medyada yer alan içeriklerin betimsel ve örnek olay analizini gerçekleştirmiştir. Çalışmada, Azerbaycan'ın Karabağ üzerindeki egemenlik söylemlerinin, ulusal kimlik ve kültürel miras bağlamında nasıl sunulduğu incelenmiştir. Özellikle, Şuşa'nın yeniden inşası süreci, sadece bir askeri zafer olarak değil, aynı zamanda Azerbaycan'ın kültürel ve milliyetçi kimliğini pekiştirme çabası olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda, Azerbaycan'ın Şuşa'yı yeniden yapılandırarak hem ulusal hem de uluslararası kamuoyunda bölgenin tarihsel ve kültürel mirasının Azerbaycan'a ait olduğu algısını güçlendirdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç olarak, İkinci Karabağ Savaşı'nın Azerbaycan için yalnızca bir askeri zafer değil, aynı zamanda tarihsel kimlik, ulusal bilinç ve kültürel mirasın yeniden inşası sürecinin simgesi olduğu ortaya konulmuştur. Çalışma, savaşın medya üzerinden nasıl şekillendiğini ve dijital ortamın bu süreçteki etkisini ortaya koyarak, medya propagandasının modern çatışmalardaki önemine ışık tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Propaganda, Yeni Medya, Sosyal Medya Propagandası, Kültürel Miras

SUMMARY

This thesis examines the impact of new media and social media on propaganda, with a particular focus on the 2020 Second Karabakh War. It analyzes how wars and conflicts are framed through media, the use of social media as a propaganda tool, and the role of digital platforms in controlling the flow of information. The study explores the historical background of media propaganda, the evolution of conflicts in the Nagorno-Karabakh region, the reflections of the 2020 Second Karabakh War on social media, and the use of cultural heritage as a propaganda instrument.

The research evaluates Azerbaijan's digital propaganda strategies and its efforts to combat disinformation by conducting a descriptive and case-based analysis of content shared on social media and traditional media during and after the war. The study focuses on how Azerbaijan's claims of sovereignty over Karabakh were framed within the context of national identity and cultural heritage. In particular, the reconstruction of Shusha is examined not only as a military victory but also as an effort to reinforce Azerbaijan's cultural and nationalist identity. The findings suggest that Azerbaijan's efforts to rebuild Shusha were aimed at convincing both the national and international public that the region's historical and cultural heritage belongs to Azerbaijan.

In conclusion, the Second Karabakh War is presented not only as a military success for Azerbaijan but also as a symbol of historical identity, national consciousness, and the reconstruction of cultural heritage. The study sheds light on how the war was shaped through media and the role of digital platforms in this process, highlighting the significance of media propaganda in modern conflicts.

Keywords: Propaganda, New Media, Social Media Propaganda, Cultural Heritage

İÇİNDEKİLER

ÖZET……..……...…….…... i

SUMMARY……...…...……...……..……...……..... ii

İÇİNDEKİLER…….……...…….... iii

KISALTMALAR…….……...……...…. v

RESİMLER LİSTESİ……...……...…….. vi

VİDEOLAR LİSTESİ...……...…...……..…..……. vii

ÖNSÖZ...…….……..…….... viii

GİRİŞ…….……...…….…..…. 1

BİRİNCİ BÖLÜM
MEDYA PROPAGANDASININ KISA TARİHİ

1.1. Propaganda……...…….…...… 3
1.2. Nazi Almanyası'nda Propaganda……...……..…..… 4
1.3. 11 Eylül Saldırıları ve ABD`nin "Terröre Karşı Savaş" Propagandası……..…..…. 7

İKİNCİ BÖLÜM
DAĞLIK KARABAĞ ÇATIŞMASI

2.1. Çatışmanın Tarihsel Arka Planı…...…….....……. 10

2.2. Dağlık Karabağ Çatışmasının Dönüm Noktaları…….……..... 14

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İKİNCİ KARABAĞ SAVAŞI`NDA SOSYAL MEDYA PROPAGANDASI

3.1. İkinci Karabağ Savaşı`nın Politik Bağlamı……..… 21

3.2. İkinci Karabağ Savaşı`nda Sosyal Medya Propagandası…….…… 22

3.3. Gence ve Berde Saldırılarındaki Sivil Kayıpların Sosyal Medyaya Yansıması…… 28

3.4. İkinci Karabağ Savaşı'ndaki Sosyal Medya Propagandasının Sonuçları..……... 34

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ŞUŞA KENTİNDE KÜLTÜREL MİRASIN YENİDEN İNŞASI VE PROPAGANDA

4.1. Kültürel Miras……...……..……. 37

4.2. Propaganda Aracı Olarak Kültürel Mirasın Yeniden Yapılandırılması…….....…. 43

SONUÇ VE ÖNERİLER……...…… 56

KAYNAKÇA ...……...…...……... 59

KISALTMALAR

ABD	**:**	Amerika Birleşik Devletleri
BM	**:**	Birleşmiş Milletler
NKAO	**:**	Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi
One WTC	**:**	One World Trade Center
SA	**:**	Fırtına Birlikleri
SS	**:**	Schutztaffel
SSC	**:**	Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
SSCB	**:**	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TÜRKSOY:		Uluslararası Türk Kültür Teşkilatı

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1. Azerbaycan vatandaşının X platformunda durum güncellemesi……... 23
Resim 2. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyevin Madagiz bölgesini kazanması ile ilgili X paylaşımı…….. 24
Resim 3. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Madagiz bölgesinin adının yeniden eski adı olan Suqovuşan yapılması ile ilgili X sosyal medya hesabından paylaşımı……. 24
Resim 4. Azerbaycan Savunma Bakanlığı'nın Dezenformasyonla Mücadelesi....25
Resim 5. Hüseyn Nihal Atsız`ın Azerbaycan güçleriyle dayanışma içinde olduğunu gösteren X paylaşımı ……...…….... 26
Resim 6. Emrah Fer adlı kullanıcının paylaşımı……..……. 28
Resim 7. Hikmet Hajiyev`in Ermeniler tarafından Gence'ye yapılan saldırı ile ilgili paylaşımı…….……..... 30
Resim 8. Karabakh Instagram hesabının Gence saldırısındaki kayıplarla ilgili paylaşımı…….... 31
Resim 9. Azerbaycan Savunma Bakanlığının Berde'ye yapılan saldırı ile ilgili resmi duyurusu……...……..…….…..... 33
Resim 10. Sosyal medya kullanıcılarının Berde saldırısı ile ilgili tepkisi…..…. 34
Resim 11. Ağdam Cuma mescidi işgalden önce……..…..... 45
Resim 12. Ağdam Cuma mescidi işgalden sonra……..….... 46
Resim 13. Şuşa şehrinin girişinin eski hali…….....……. 46
Resim 14. Zafer yolunun inşası ile bağlı medya haberi 1.…… 48
Resim 15. Zafer yolunun inşası ile bağlı medya haberi 2..…….....… 48
Resim 16. Hurşidbanu Natavan, Bülbül ve Üzeyir Hacıbeylinin ermeniler tarafından kurşunla vurulmuş büstleri …….…... 50
Resim 17. V Uluslararası Harıbülbül Festivalinin açılış töreni……. 51
Resim 18. 2023 senesinde düzenlenen Uluslararası Harıbülbül Folklör Festivalinin ilanı…….……. 51
Resim 19. "Şuşa-Türk Dünyası Kültür Başkenti 2023" etkinliğinin resmi açılışı……. .. 54

VİDEOLAR LİSTESİ

Video 1. Şuşa isminin Latin harfleriyle ve Azerbaycan bayrağı renkleriyle şehrin girişine asılma anının videosu ……...……..47
Video 2. Karabağ Otelinin Açılışı ……...…….52
Video 3. İsa kaynağının açılışı ……...…….55

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmam süresince beni her aşamada destekleyen ve yönlendiren, sahip olduğu bilgi birikimi ve rehberlik anlayışıyla çalışmama yön veren, akademik bakış açımı geliştirmeme büyük katkı sağlayan değerli danışman hocam Sayın Dr. Öğr. Üyesi **Güler CANBULAT**'a en içten teşekkürlerimi sunmak isterim. Aynı zamanda Dağlık Karabağ bölgesinin Şuşa ili ile ilgili yaptığı araştırmaları benimle paylaşan sevgili dayım **Rafael GÜLMEMMEDLİ**`ye de minnettarlığımı sunmak isterim. Ayrıca zorlu anlarımda bana moral verip her zaman destek olan, araştırma yöntemi ve veri toplama sürecimde zorlandığımda süreci yürütmemle ilgili fikirlerini paylaşarak beni yönlendiren yakın arkadaşım doktora adayı Sayın **Tofiga HUSEYNOVA**'ya da özel bir teşekkür etmek isterim.

Bu tezi yazarken, akademik bir çalışma yürütmenin getirdiği sorumlulukların yanı sıra, seçtiğim konunun güncel ve hassas bir mesele olması dolayısıyla bazı zorluklarla karşılaştım. Karabağ Savaşı gibi karmaşık bir konu üzerine çalışırken, hem tarihsel hem de siyasi boyutları göz önünde bulundurmak, aynı zamanda tarafsız bir bakış açısını korumak benim için önemli bir öncelik oldu. Ancak bu süreç, sahadaki bilgilere ve kaynaklara ulaşma güçlükleri, sosyal medyada yer alan bilgi kirliliği ve farklı bakış açılarının bir araya getirilmesi gibi engelleri aşmayı gerektirdi. Tüm bu zorluklara rağmen, bu süreç bana araştırma yöntemlerimi geliştirme, analitik düşünme becerilerimi güçlendirme ve olaylara çok yönlü bir perspektifle yaklaşma imkânı sağladı.

Bu çalışmayı hazırlarken, yalnızca akademik bilgi birikimimi artırmakla kalmadım; aynı zamanda iletişim teknolojilerinin ve medyanın savaş gibi kritik konulardaki etkisini daha derinlemesine anlama fırsatı buldum. Karabağ Savaşı'nın yeni medya üzerindeki yansımalarını incelerken, propagandanın ne kadar güçlü bir araç olduğunu ve dijital çağın bu gücü nasıl dönüştürdüğünü daha net bir şekilde kavradım. Bu süreçte yaşadığım zorluklar, akademik bir çalışma yürütmenin sabır, özveri ve eleştirel bir bakış açısı gerektirdiğini bana öğretti. Bu tezin yalnızca akademik hayatıma değil, aynı zamanda kişisel gelişimime de katkı sağlamış olması, benim için ayrı bir anlam taşımaktadır.

GİRİŞ

Medya, toplumların düşünsel yapısını, toplumsal kimliklerini ve değerlerini şekillendiren önemli bir araç olmuştur. Özellikle sosyal medya, bireylerin düşüncelerini ve toplumsal olaylara dair bakış açılarını hızlı bir şekilde yaymalarına imkân tanıyan dinamik bir platform sunmaktadır. Bu hızlı bilgi akışı, toplumsal olayların, kültürel çatışmaların ve ulusal kimlik meselelerinin küresel ölçekte geniş kitlelerce tartışılmasına zemin hazırlamaktadır. Bu çalışma, Azerbaycan ile Ermenistan arasında 2020 yılında yeniden patlak veren Karabağ Savaşı'nın ardından sosyal medya ve haber medyasındaki söylemleri inceleyerek, bu söylemlerin, kültürel miras, ulusal kimlik ve tarihsel haklar bağlamında nasıl şekillendiğini araştırmaktadır.

Araştırmanın temel amacı, savaş sırasında ve sonrasında sosyal medya platformlarında ve geleneksel medya organlarında yer alan haberlerin betimsel ve örnek vaka analizini yaparak, Azerbaycan'ın Karabağ bölgesindeki egemenliğini savunan söylemleri ve bu söylemlerin toplumsal yansımalarını incelemektir. Ayrıca, Azerbaycan'ın Karabağ'ı geri almasının sadece askeri bir zafer değil, aynı zamanda bir kültürel kimlik ve tarihsel miras mücadelesi olarak nasıl temsil edildiğini çözümlemeyi hedeflemektedir. Bu çerçevede, savaş sonrasında Karabağ'da zarar gören kültürel mirasın yeniden yapılandırılmasına yönelik haberlerin nasıl ele alındığı da bu çalışmanın önemli bir parçasıdır.

Yöntem olarak betimsel ve örnek vaka analizi kullanılmakta olup, sosyal medya paylaşımlarından ve haber medyasından toplanan veriler aracılığıyla, ana temaların ve argümanların belirlenmesi amaçlanmaktadır. Betimsel ve örnek vaka analizi, nitel araştırma yöntemlerinden biri olup, bir durumun derinlemesine incelenmesini amaçlayan bir yaklaşımdır. Betimsel analiz, mevcut verilerin sistematik bir şekilde özetlenmesi ve yorumlanması yoluyla, bir olayın, sürecin veya olgunun temel özelliklerini ortaya koyar. Örnek vaka analizi ise, belirli bir bağlamda tek bir vaka ya da birkaç vakayı detaylı bir şekilde ele alarak, karmaşık ilişkileri ve süreçleri anlamaya çalışır. Bu yöntem, teorik bir çerçeve içinde vakayı açıklamayı, olayın nedenlerini ve sonuçlarını analiz etmeyi ve bu süreçte genel eğilimler ya da özgün durumlar hakkında çıkarımlarda bulunmayı sağlar. Betimsel ve örnek vaka analizi, sosyal medya metinlerinin ve haberlerin derinlemesine incelenmesiyle, bu içeriklerde yer alan kültürel, ideolojik ve ulusal kimlik temalarını ortaya koymayı sağlar. Sosyal medyanın

yanı sıra, haber medyasındaki içerikler de bu çalışmada incelenmiş, özellikle Karabağ'da savaş sonrası meydana gelen yıkımın ve zarar gören kültürel mirasın yeniden inşa sürecinin nasıl bir propaganda aracı olarak haberleştirildiği analiz edilmiştir.

Savaş sonrası Karabağ'da kültürel mirasa verilen zarar hem ulusal hem de uluslararası düzeyde geniş yankı uyandırmış ve bu durum medya organlarında farklı biçimlerde ele alınmıştır. Azerbaycan'ın, bölgedeki tarihi ve dini yapıları yeniden onararak bu mirası restore etme çabaları, medya haberlerinde kültürel kimliğin yeniden inşa edilmesi olarak vurgulanmıştır. Medyada sıkça dile getirilen bir diğer tema ise, Azerbaycan'ın Karabağ'ı geri alırken sadece toprak kazanmadığı, aynı zamanda kaybolan kültürel mirasın ve kimliğin de geri kazanıldığı görüşüdür. Bu yıkım ve yeniden inşa sürecine dair haberler, kültürel mirasın korunmasının ve ulusal kimlik inşasının bir parçası olarak sunulmuştur.

Bu araştırma, sosyal medya ve haber medyasındaki söylemleri analiz ederek, Karabağ'daki kültürel mirasın yeniden yapılandırılmasının yalnızca fiziksel bir restorasyon süreci olmadığını, aynı zamanda ulusal ve kültürel kimliğin yeniden tanımlandığı bir süreç olarak nasıl şekillendiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. İkinci Karabağ Savaşı sonrası Azerbaycan'ın, Şuşa kentini yeniden kontrol altına alması, kültürel mirasın yeniden inşa edilmesi süreciyle paralel bir propaganda stratejisinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Şuşa'nın yeniden inşa edilmesinin sadece bir askeri zafer değil, aynı zamanda Azerbaycan'ın kültürel ve milliyetçi kimliğini pekiştirme çabası olarak nasıl sunulduğu tartışılmıştır. Azerbaycan, Şuşa'yı yeniden inşa ederek hem yerel halkı hem de uluslararası kamuoyunu, bölgenin Azerbaycan kültürüne ait bir miras olarak kabul etmeye ikna etmeyi amaçlamıştır. Ayrıca, bu analizler, Azerbaycan'ın Karabağ üzerindeki egemenliğini ve bölgedeki kültürel mirası koruma mücadelesini destekleyen medya söylemlerinin toplumsal hafızada nasıl yer bulduğunu inceleyecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MEDYA PROPAGANDASININ KISA TARİHİ

1.1. Propaganda

Propaganda kavramının zaman içinde nasıl değiştiğine dair kısmen birbiriyle çelişen iki tarihsel açıklama vardır. Her iki versiyon da aynı başlangıç noktasını paylaşıyor: Katolik kilisesi bu sözcüğü on yedinci yüzyılın başlarında, 'inancımızın tüm dünyaya yayılması' bağlamında ele almıştı. Sonraki üç yüz yıl boyunca kavram, çeşitli sosyal ve politik alanlara yayıldı. Ancak bu alanlarda yorumlar farklılaşmaya başlıyordu.

İlk açıklama genellikle kavramın yirminci yüzyılın başlarına kadar açık uçlu anlamını vurgulamaktadır. Daha sonra, bölgesel ve küresel çatışmalar, özellikle de Birinci Dünya Savaşı, kişinin kendi konumunu yükseltme ve düşmanın moralini bozma ihtiyacını yarattı. Bu durum, daha sonra bu tür kampanyalara karşı şüphe uyandırdı. Bütün bunlar, İkinci Dünya Savaşı sırasında pekişen bir anlayış olan 'propagandanın kötü bir şekilde ortaya konulmasına hizmet etti. Dolayısıyla bu anlayışa göre, iki dünya savaşı sonrasında 'propaganda' ağır bir şekilde olumsuz çağrışımlarla yüklendi.

Bununla birlikte, Paul Jonathan Meller'in (2010) "The Development of Modern Propaganda in Britain, 1854-1902" adlı tezinde işaret ettiği gibi, kavramın boylamsal gelişimine odaklanan çok fazla ampirik araştırma yoktur. Meller tezinde ayrıca erken dönem propaganda ve halkla ilişkiler teorisyenlerinin 1920'lerdeki yazılarının etkisine de dikkat çekiyor. Örneğin Amerikalı Edward Bernays'in *Propaganda* (1928) adlı eserinde, Birinci Dünya Savaşı'na kadar propagandanın tarafsız bir anlamda kullanıldığını açıkladığı anlatısı, daha sonraki tarihçiler tarafından sıklıkla yeniden üretildi (Meller, 2010, s. 3).

Diğer araştırmacılar daha karmaşık bir analiz sunuyorlardı. Wolfgang Schieder ve Christof Dipper (1984), çeşitli broşürlere, gazetelere, özel yazışmalara, yayınlanmış konuşmalara ve parlamento kayıtlarına dayanarak, propagandanın modern anlamının köklerinin Fransız Devrimi sonrasında, karşı-devrimci grupların ortaya çıkmasıyla başladığını gösterdiler. Devrimci faaliyetleri propaganda olarak etiketlemek, yani yıkıcı ve terörize edici bir şey anlamına geliyordu. On dokuzuncu yüzyılda bazı radikal

gruplar bunu kendi iletişimlerini ifade etmek için kullandılar. Gerçek değişim on dokuzuncu yüzyılın sonlarında iş dünyasının bu kavramı reklam bağlamında kullanmaya başlamasıyla gerçekleşti. Bu, mesajları yayma yöntemlerine atıfta bulunarak, propagandanın teknik ve daha tarafsız yönleri lehine bazı olumsuz çağrışımların arka plana itilmesi anlamına geliyordu. Bu kavramsal temizlikten sonra propagandayı daha geniş bir siyasi bağlamda olumlu bir terim olarak kullanmak mümkün oldu.

İkinci Dünya Savaşı ve takip eden on yıllar boyunca İngiltere ve İsveç gibi ülkelerde propagandanın olumlu anlamda kullanılması hala mümkündü. Dolayısıyla, propagandaya ilişkin hâkim tarih yazımı anlatısı, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kavramın tarafsız ve olumlu bir şekilde kullanılma eğiliminin azaldığını vurgularken, diğer araştırmacılar parlamenter siyaset söylemiyle de ilişkili olarak tam tersi bir eğilim gözlemlediler. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki ilk on yıllarda bazı araştırmacılar propagandanın bu kadar tarafsız bir şekilde kullanılmasının mümkün olmadığını belirtmişlerdir (Jarlbrink & Norén, 2023, s. 382).

1.2. Nazi Almanya’sında Propaganda

Adolf Hitler 1933'te iktidara geldiğinde, Naziler Almanya'daki 4.700 gazetenin yüzde üçünden azını kontrol ediyordu. Alman çok partili siyasi sisteminin ortadan kaldırılması, yasadışı siyasi partiler tarafından üretilen yüzlerce gazetenin de yok olmasına yol açtı. Bu aynı zamanda devletin, çoğunlukla doğrudan Nazi Partisi'ne devredilen Komünist ve Sosyal Demokrat Partilerin matbaa ve ekipmanlarına el koymasına da olanak tanıdı. Sonraki aylarda Naziler bağımsız basın organları üzerinde kontrol kurdu veya nüfuz sahibi oldu (The Holocaust Explained, 2005).

1933'ün ilk haftalarında Nazi rejimi, yaklaşmakta olan bir "Komünist ayaklanma" korkusunu körüklemek için radyoyu, basını ve haber filmlerini kullandı. Ardından halkın kaygılarını, sivil özgürlükleri ve demokrasiyi ortadan kaldıran siyasi önlemlere kanalize etti. SA (Fırtına Birlikleri) ve Nazi elit paramiliter oluşumu SS (*Schutztaffel*) üyeleri, siyasi muhaliflere gaddarca davranmak, tutuklamak ve onları aceleyle kurulan gözaltı merkezlerine veya toplama kamplarına hapsetmek için

sokaklara çıktı. Nazi güçleri muhalif siyasi parti bürolarına baskın yaparak matbaaları ve gazeteleri tahrip etti (Friedländer, 1997, s. 290).

Nazi Partisi'nin sahibi olduğu yayınevi Franz Eher'in yöneticileri, bazen yeni mülkiyeti gizlemek için holding şirketlerini kullanarak, rekabeti ortadan kaldıran devasa bir imparatorluk kurdu ve gazeteleri piyasanın altında fiyatlarla satın aldı. Bazı bağımsız gazeteler, özellikle muhafazakâr gazeteler ve siyasi olmayan resimli haftalık gazeteler, oto sansür yoluyla veya onaylanmış konuları ele alarak rejime uyum sağladı (United States Holocaust Memorial Museum, 1993).

Propaganda Bakanlığı, Reich Basın Odası aracılığıyla, mesleğe girişi düzenleyen lonca olan Alman Basın Reich Birliği'nin kontrolünü üstlendi. 4 Ekim 1933 tarihli yeni Editörler Yasası uyarınca dernek, "ırksal açıdan saf" editörlerin ve gazetecilerin kayıtlarını tuttu ve Yahudileri ve Yahudilerle evli olanları meslekten dışladı. Propaganda Bakanlığı yetkilileri, alanda çalışmak için Reich Basın Odası'na kaydolmak zorunda olan editör ve gazetecilerin bakanlık tarafından verilen talimatlara uymasını bekliyordu. Yasanın 14. paragrafında rejim, editörlerden "Reich'ın yurt dışındaki veya yurt içindeki gücünü zayıflatmak için hesaplanan" her şeyi yayından çıkarmalarını talep ediyordu (Fernando & Cláudia , 2016, s. 57).

Propaganda Bakanlığı, Berlin'deki günlük konferanslarda dağıtılan ve Nazi Partisi propaganda ofisleri aracılığıyla bölgesel veya yerel gazetelere iletilen direktifler aracılığıyla haberlerin ve başyazı sayfalarının içeriğini daha sıkı kontrol etmeyi amaçlıyordu. Ayrıntılı yönergeler hangi hikayelerin aktarılabileceğini veya aktarılamayacağını ve haberlerin nasıl aktarılacağını belirtiyordu. Bu talimatlara uymayan gazeteciler veya editörler işten atılabilir veya Almanya'ya zarar verme niyetiyle hareket ettiklerine inanılıyorsa toplama kampına gönderilebilirdi. Nazi propaganda aygıtı, haberleri bastırmak yerine haber akışını ve yorumunu sıkı bir şekilde kontrol etmeye ve alternatif haber kaynaklarına erişimi engellemeye çalıştı (United States Holocaust Memorial Museum, 1993).

1944'e gelindiğinde gazete ve mürekkep sıkıntısı, Nazi hükümetini tüm gazeteleri önce sekiz, sonra dört ve en sonunda iki sayfayla sınırlamaya zorladı. Naziler 1933'te iktidara geldiğinde Almanya'da yayınlanan 4.700 gazeteden geriye 1.100'den fazlası kalmamıştı. Bunların yaklaşık yarısı hâlâ özel veya kurumsal sahiplerinin elindeydi, ancak bu gazeteler hükümetin basın yasalarına sıkı sıkıya bağlı

kalarak faaliyet gösteriyorlardı ve materyalleri yalnızca Propaganda Bakanlığı tarafından yayınlanan direktiflere uygun olarak yayınlıyorlardı. Bu gazetelerin tirajı yaklaşık 4,4 milyon iken, Nazi Partisi'ne ait 325 gazete ve bunların çoklu bölgesel basımlarının tirajı 21 milyondu. Bu gazetelerin birçoğu savaşın sonuna kadar yayın hayatına devam etti (Friedländer, 1997, s. 289).

Almanya'nın işgal edilmesinin ardından Müttefik yetkililer, Nazi Partisi organlarına ait matbaaları kapattı ve el koydu. Danimarka sınırına yakın Flensberg'de bulunan hayatta kalan son Alman radyo istasyonu, 9 Mayıs 1945'te Nasyonal Sosyalist devlet adına son yayınını yaptı. Alman kuvvetlerinin kayıtsız şartsız teslim olduğu haberinin Müttefiklere bildirilmesinin ardından radyo yayınları kaldırıldı (Gerald , 2019, s. 27).

Savaş sonrası ABD işgali altındaki Almanya'da askeri yönetim, özgür basının yeniden kurulmasının; Almanya'nın Nazilerden arındırılması ve halkın yeniden eğitilmesi için hayati önem taşıdığına ve Almanya'da demokrasinin yaratılması için gerekli olduğuna inanıyordu. Bu nedenle, ABD askeri yüksek komutanlığı tarafından yayınlanması onaylanan ilk Alman gazetesi, ABD kuvvetlerinin şehri ele geçirmesinden üç ay sonra, 24 Ocak 1945'te Aachen'de yayın hayatına başladı (United States Holocaust Memorial Museum, 1993).

Müttefikler tarafından Nürnberg'deki Uluslararası Askeri Mahkeme'de büyük savaş suçluları olarak yargılananlar arasında Propaganda Bakanlığı radyo bölümü başkanı Hans Fritzsche ve antisemitik *Der Stürmer* gazetesinin editörü Julius Streicher vardı. Hitler'in yakın arkadaşı ve Propaganda Bakanı Joseph Goebbels'in ise savaş sonrası yargılanması mümkün olmamıştır. 30 Nisan 1945'te Adolf Hitler'in intiharının ardından, Goebbels Almanya'nın kısa süreli Başbakanı (Şansölyesi) olsa da, bu görev sırasında herhangi bir siyasi etkinlik gerçekleştirememişti. 1 Mayıs 1945'te, karısı Magda Goebbels ile birlikte altı çocuğunu zehirleyerek öldürmüş ve ardından Berlin'deki Führerbunker'de intihar etmiştir. Goebbels'in intihardan önceki faaliyetleri ve Propaganda Bakanı olarak oynadığı merkezi rol, onu Nazi rejiminin en sorumlu figürlerinden biri haline getirmiştir. Müttefikler, savaş suçlarının tam olarak açığa çıkarılması ve yargılama süreçlerinde adaletin yerini bulması için çaba sarf etmiş olsa da Goebbels'in yaşamına son vermesi, bu adaletin tecellisini engellemiştir. Yine de kendisinin savaş suçları kapsamındaki sorumluluğu tarihsel olarak derinlemesine

belgelenmiş ve Nazi rejiminin şiddet içerikli propagandasının merkezi aktörü olarak tescil edilmiştir (United States Holocaust Memorial Museum, 1993).

1.3. 11 Eylül Saldırıları ve ABD'nin "Teröre Karşı Savaş" Propagandası

11 Eylül saldırıları deyimi, 2001 yılında Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı gerçekleştirilen dört koordineli terörist intihar saldırısını ifade etmek için kullanılır. El-Kaide terör örgütü tarafından üstlenilen saldırı, üç bine yakın kişinin hayatını kaybetmesine neden olarak tarihteki en ölümcül terör saldırısı olmuştur. Bu saldırılardan özellikle New York'taki Dünya Ticaret Merkezi kulelerine çarpan uçakların ve kulelerin yıkılışlarının görüntüleri hafızalardan hiç silinmeyecek bir şekilde defalarca yayınlanarak simgesel bir anlam kazanmıştır. 11 Eylül'de dünyada medyanın en yoğun olduğu şehirlerden biri sayılan New York'taki ikiz kulelere gerçekleşen bu saldırının görüntüleri televizyonlarda canlı olarak yayınlanırken; kitlelere, ABD'nin terör saldırılarına karşı savunmasız olduğu, teröristlerin büyük zararlar verebileceği ve Amerika'nın kalesi sayılabilecek bir şehirde bile herkesin her an ölümcül bir terör saldırısına maruz kalabileceği mesajı veriliyordu. Böylece, birçok insanın dünyanın diğer yerlerindeki şiddet içeren ve güvensiz durumlarda her gün katlandığı acı, korku ve ölüm, ABD vatandaşlarının evine de taşındı. Dolayısıyla terör saldırılarının ABD'ye ve küresel ekonomiye zarar vermeye yönelik maddi etkileri ile birlikte bir ulusta korkuyla travma yaratan psişik etkileri oldu (Huiskes, 2021).

Canlı televizyon yayınları, 11 Eylül saldırılarının başrolde olduğu bir gösteri yaratarak, Dünya Ticaret Merkezi'ne çarpan uçaklar, alev alan binalar, cehennemden kurtulmak için pencereden atlayan kişiler, kulelerin yıkılması ve ardından gelen kaos görüntüleri, izleyenlerin unutamayacağı unutulmaz görüntüler oluşturdu. Drama, hayatta kalanların enkazdan çıkarılmasıyla günler boyunca devam etti ve hâlâ hayatta olan kişilerin aranması ve saldırıyla başa çıkma girişimleri, izleyicilerin anılarına derinlemesine kazınan ikonik görüntüler üretti. Olaya tanık olan birçok kişi kabuslar gördü ve psikolojik travma yaşadı. Bu süreçte medyaya yoğun bir şekilde maruz kalanlar için bu gösteri, Kennedy suikastının görüntüleri, Vietnam'ın ikonik fotoğrafları, 1986'daki Challenger uzay mekiği patlaması gibi yıllar boyunca yankı uyandırmaya devam edecek güçlü bir dizi görüntü sağladı (Kellner, 2004, s. 48).

Mayıs 2002'de HBO kanalında yayınlanan *In Memoriam* belgesel filminde, New York'taki 11 Eylül terör saldırılarının "tarihin en çok belgelenen olayı" olduğu iddia edildi. Bu film, bazı durumlarda olayı belgelemek için hayatlarını riske atan profesyonel haber ekipleri, belgesel film yapımcıları, amatör kameramanlar ve fotoğrafçılardan bir araya getirilmiş görüntülerden oluşan bir kolaj sağlıyordu (Caryn , 2002).

11 Eylül saldırılarını en üst düzey bir medya gösterisi takip etti. ABD televizyonu birkaç gün boyunca reklam ve TV eğlence yayınlarını askıya aldı ve yalnızca 11 Eylül saldırıları temalı önemli olaylara odaklandı. Demokrasilerde medyanın ulusun karşı karşıya olduğu acil sorunları eleştirel bir şekilde tartışması gerekirken, terör krizinde ana akım ABD kurumsal medyası, özellikle de televizyon, küresel terörizm sorununa karşı, savaş ateşini körükleyerek askeri çözümleri teşvik etti (Huiskes, 2021).

2001'den 2009'a kadar Amerika Birleşik Devletleri'nin 43. başkanı olarak görev yapan George Walker Bush yönetimi, 11 Eylül terör saldırılarıyla ilgili ilk açıklamasında ABD "kötülüğü dünyadan yok edecek", "dumanı söndürecek ve... kötülük yapanları, o barbar insanları takip edecek" cümlesini beş kez kullanmış ve çatışmayı defalarca iyiyle kötü arasındaki bir savaş olarak tasvir etmişti (The George Bush President Library and Museum, 2013) Bush yönetimi, kovboy metaforları kullanmış, Bin Ladin'i "ölü ya da diri" olarak ele geçireceklerini ifade ederek, bu kampanyayı bir "haçlı seferi" olarak tanımlamıştı. Pentagon, onlara sonsuz adaleti yalnızca Tanrı'nın sağlayabileceği ve Amerikalıların ve diğerlerinin savaşın sonsuza yayılmasından rahatsız olabileceği söylenene kadar ilk başta teröre karşı savaşı "Sonsuz Adalet Operasyonu" olarak adlandırmıştı (Gunn & Gutiérrez-Jones, 2010, s. 187).

Rahatsız edici bir şekilde, Bush savaş propagandası yaparken ve hedeflerin ana hatlarını çizerken demokrasiden hiç bahsetmemişti ve terörizme karşı savaşın yeni adı propaganda amacıyla "Kalıcı Özgürlük Operasyonu" olarak adlandırılmıştı. Bush yönetiminin ana propagandası terörizme karşı savaşın “özgürlük” için verildiğini sürekli tekrarlıyordu (Gunn & Gutiérrez-Jones, 2010, s. 189).

Bush'un teröre karşı savaşını destekleme çağrısını örnekleyen yazarlar, başkanın 11 Eylül saldırılarından beş gün sonra yaptığı bir konuşmayı aktarıyordu:

“Biz büyük bir milletiz. Biz kararlı bir milletiz. Biz zalimlerin sindiremeyeceği bir milletiz. Amerikan halkına büyük güvenim var. Eğer benim New York'ta gördüklerimi Amerikan halkı da görseydi, siz de büyük bir inanca sahip olurdunuz. Kurtarma ekiplerinin sıkı çalışmasına güvenebilirsiniz. İnsanların Amerika için doğru olanı yapma arzusu nedeniyle büyük bir inanca sahip olursunuz. Amerikalı kardeşlerimizin ihtiyaç anında birbirlerine gösterdiği şefkat ve sevgi sayesinde büyük bir imana sahip olursunuz (Mral , 2004, s. 62).”

Graham, Keenan ve Dowd, Bush'un ortak değerlere hitap etmek ve milleti birleştirmek için yaptığı konuşmada "büyük milleti", "kararlılığı", inancı, adaleti ve sevgiyi nasıl birleştirdiğine dikkat çekiyorlar. "Biz", "ben" ve "sen" ifadelerini kullanması, kendisini ülkeye bağlamak için bir retorik araç işlevi görüyor. Bush'un savunmasını yaparken 11 Eylül'deki yıkımın görüntüsüne de işaret ettiğini de belirtmek gerekir ("Eğer benim New York'ta gördüğümü Amerikan halkı da görseydi"). Gerçekten de, Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon'un yıkılmasına ilişkin görüntüler, Bush ve yönetiminin sürekli olarak atıfta bulunduğu (ve yeniden seçilmeye hazırlanırken de bunu yapmaya devam ettiği) o dönemdeki medya ortamının ikonik bir parçasıydı (Mral , 2004, s. 63).

Bush bugüne kadar hem kendisinin ne için savaştığını hem de teröristlerin neye karşı olduğunu anlatmak için “özgürlük” kelimesini kullanmaya devam etti. Dış politikada “Bush doktrini”, ABD'nin istediği zaman, istediği yerde önleyici saldırı yapma özgürlüğünü ifade ediyordu ve tek taraflı Bush yönetiminin dış politikası, Kyoto'dan silahlanmayı düzenlemeye yönelik akla gelebilecek her türlü uluslararası çabaya kadar büyük küresel anlaşmalardan muaf olma anlamına geliyordu (Borger, 2001).

11 Eylül saldırıları sonrasında Bush yönetiminin başlattığı “teröre karşı savaş” politikası medyanın tüm kanallarındaki bütün propaganda imkanları kullanılarak dünyaya zorla kabul ettirildi. Savaş karşıtı muhalif sesler medya propagandasının ağırlığı altında susturuldu, ezildi. 11 Eylül saldırıları sonrası başlayan savaş sürecinde geleneksel medyanın savaşlardaki propaganda gücünün 21. Yüzyıl başında geldiği son noktayı göstermek anlamında propaganda tarihinde yerini aldı. Bundan sonraki çatışmalarda, kalkışmalarda ve savaşlarda artık geleneksel medyanın yanı sıra yeni medyanın olanaklarının da propaganda için seferber edildiğinden bahsediyor olacağız.

İKİNCİ BÖLÜM

DAĞLIK KARABAĞ ÇATIŞMASI

2.1. Çatışmanın Tarihsel Arka Planı

Dağlık Karabağ sorunu Güney Kafkasya bölgesinin en önemli sorunlarının başında gelmektedir. Sorunun temellerini öğrenmek açısından sorunun tarihinin incelenmesi gerekmektedir. 1905-1906, 1918-1920, 1948-1953 yıllarında Azerbaycanlılar bilinçli olarak bugünkü Ermenistan topraklarından sürülmüş ve sınır dışı edilmişlerdir. Sadece 1948-1953 yıllarında 150 binden fazla Azerbaycanlı, Ermenistan SSC (Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti) topraklarındaki tarihi evlerinden zorla sınır dışı edildiler. O dönemde, özellikle yaşlılar ve bebekler olmak üzere bir kısmı, yer değiştirmenin zorlu koşullarına, keskin iklim değişikliğine, fiziksel şoklara ve manevi acılara dayanamadıkları için öldüler (Hacıbəyli, 1998).

Tarihçilerin iddialarına göre 19. yüzyıla kadar Azerbaycan topraklarında tek bir Ermeni bile yaşamamıştır. Ermenilerin bu bölgedeki yerleşimleri her zaman Rus İmparatorluğu'nun özel siyasi çıkarlarına hizmet etmiştir. 19. yüzyılda Rusya dahil tüm Doğu Avrupa'da yaşanan olaylar (Rusya-Türkiye, Rusya-İran savaşları), Azerbaycan'ın kuzey komşusunun bölgedeki konumunun giderek zayıflamasına yol açmıştır. Bu dönemde Rusya, güney sınırında Müslüman ve Türk ülkelerinin varlığından ciddi endişe duyuyordu ve bu nedenle Kuzey Azerbaycan'da Ermeni yerleşimi planını hayata geçirmek hakkında düşünmeye başladı (Ermənistan-Azərbaycan, 2011).

1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay antlaşmalarının imzalanmasından sonra Ermenilerin Azerbaycan topraklarına taşınması süreci hızlandı ve büyük boyutlara ulaştı. Bu dönemde Türkiye'den 86.000, İran'dan ise 40.000 Ermeni, bugünkü Ermenistan toprakları olan Batı Azerbaycan topraklarına göç ettiler. Ermeniler ağırlıklı olarak Nahçıvan, Erivan ve Karabağ hanlıklarının topraklarına yerleşmişlerdi. Bundan sonra Azerbaycan'ı bölme çabaları devam etti ve burada bir Ermeni vilayeti kuruldu. 1846 senesinde bu vilayet kaldırılsa da Ermenilerin Azerbaycan topraklarına yerleştirilmesi süreci bölgedeki demografik yapıyı kalıcı olarak değiştirmiştir (Əsgərov, 2011, s. 186).

Ermenilerin Kafkasya'ya yerleşmesi farklı dönemlerde aşamalar halinde gerçekleştirilmiştir. Yaklaşık 200 yıl önce Rus çarı, Ermeni nüfusunun bir kısmının Darbend ve Guba'ya nakledilmesine ilişkin bir kararname imzalamıştır. "Darbend ve Müşkir Ermenilerinin Ayrıcalıkları ve Serbest Dolaşım Hakkı Hakkında" başlıklı bu kararnamede, Ermenilere oldukça geniş haklar verilmiş ve onların yaşam koşullarının iyileştirilmesi açısından verimli topraklara yerleştirilmesinin önemine değinilmiştir (Adıgözəlov, 2020).

Ermeniler Azerbaycan topraklarına yerleştikten sonra kendi devletlerini kurmayı düşünmeye başladılar. Bunun sonucunda 1905-1906 yıllarında Azerbaycan'da Ermeniler tarafından toplu soykırım eylemleri gerçekleştirildi. Tarihçilere göre bu yıllarda Bakü'de, Tiflis'te, Erivan'da, Nahçıvan'da, Gence'de, Karabağ'da ve Zengezur'da Ermeniler, Azerileri katlettiler ve korkunç suçlar işlediler. Bu olaylar sırasında Ermenilerin Zengezur, Şuşa, Cavanşir ve Cebrayıl bölgelerinde 75 Azerbaycan köyünü tamamen yerle bir ettiği, Erivan ve Gence vilayetlerinde 200'den fazla yerleşim yerini yok ettiği bilgisi tarihi kaynaklarda doğrulanmaktadır (Ordubadi, 2007, s. 125).

Yine tarihi belgelere göre 1918'in Mart ve Nisan aylarında Bakü, Şamahı, Muğan, Guba ve Lenkeran'da binlerce Azeri, Ermeniler tarafından öldürülmüş, onbinlerce insan da topraklarından sürülmüştür. Bu dönemde Ermenilerin Bakü ve Şamahı'da gerçekleştirdiği toplu soykırım eylemleri daha da korkunçtu. Bakü'de özel bir zulüm ve acımasızlıkla 30.000'e yakın insan öldürüldü. Şamahı'nın 58 köyü harabeye çevrildi, 1.653'ü kadın, 965'i çocuk olmak üzere 7.000 kişi öldürüldü, Guba ilçesinde Müslümanların yaşadığı 122 köy yakılıp yıkıldı. Karabağ'ın dağlık bölgelerinde bulunan 150'den fazla köy yerle bir edildi. Ermenilerin bu köylerde gerçekleştirdiği operasyonlar, trajik boyutları nedeniyle dünya tarihinin en vahşi olaylarından biri kabul edilmektedir. Zengezur kazasında 115 köyü vahşice yerle bir eden Ermeniler, Erivan vilayetinde 211, Kars'ta ise 92 köyü yağmalayıp yaktı (Багирова, 1997, s. 148).

Bu tarihsel veriler, Ermenilerin Azerbaycan'a yerleştirilmesinin, Azerbaycanın tarihi topraklarını bölmeye, Azerbaycanlıları bir millet olarak yok etmeye ve bağımsız bir devlet olarak varlığını engellemeye hizmet ettiği iddialarını doğrulamaktadır (Qarabağ Dirçəliş Fondu, 2024).

20. yüzyılın başında Güney Kafkasya'da yaşanan süreçlerin mantıksal sonucu, Sovyet hükümetinin kurulmasının arifesinde Azerbaycan topraklarının büyük bir kısmının Ermenilerin kontrolüne girmesine yol açtı. 1920 yılı sonunda Ermenistan'da Sovyet iktidarının kurulmasının ardından Ermeniler, yüzyıllardır hayalini kurdukları Ermeni devletini kurma ve komşularına karşı toprak iddiasında bulunma politikasına başladılar. 70 yıllık Sovyet yönetimi sırasında Azerbaycan toprakları pahasına topraklarını genişleten Ermenilerin iddiaları da giderek bu yönde arttı. Moskova'da devlet idari aygıtında önemli bir yer edinen Ermeni lobisinin ön ayak olmasıyla, savaştan sonra yurtdışından gelen Ermenilerin yerleştirilmesi bahane edilerek ve Josef Stalin'in onayıyla devlet düzeyinde Azerbaycanlılara karşı sınır dışı etme politikası uygulanmaya başlandı (Müəlliflər kollektivi, 2008, s. 23).

1920 yılında Azerbaycan'ın Zengezur bölgesini ele geçiren Ermeniler, 1921 yılında da Dağlık Karabağ'ı Ermenistan'a bağlamak istediler. Ancak, Azerbaycan'ın önde gelen sosyal ve siyasi bir figürü olan devlet adamı Neriman Nerimanov'un mücadelesi bu planları bozdu. Ancak 1922 yılı sonunda N. Nerimanov'un Moskova'ya gitmesi üzerine Ermeniler, Temmuz 1923'te Dağlık Karabağ'a özerklik verilmesini sağladılar. Bunun yanında Dağlık Karabağ'ı alma iddialarından da vazgeçmediler, bu konuyu defalarca gündeme getirdiler (Qasımlı, 2006, s. 325).

Sovyetler Birliği içerisinde yaşadıkları dönemde Azerbaycan ve Ermenistan'a yönelik ayrımcı bir tutum gözlemlenmiştir. Sovyet Birliği liderliği, seleflerinin iradesine bağlı kalarak, Ermenileri mazlum ve ezilen bir halk olarak kabul etmiş, Ermeni toplumunun yeniden canlanmasına ve Ermenistan'ın ekonomik ve siyasi kalkınmasına ciddi destek vermiştir. Bu dönemde Azerbaycan topraklarının Ermenistan'a birleştirilmesi konusunda çaba sarf edilmiştir. Bu hem Lenin hem de Stalin döneminde Sovyetlerin Güney Kafkasya politikasının ana konularından birisi olmuştur. O dönemde Azerbaycan'dan yüksek mevkilere personel atanmasının çok nadir olması, Azeri halkın ileri gelen aydınlarına yönelik baskı politikası da yürütülmüştür (Əmrahov, 2022, s. 799).

II. Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra Kasım 1945'te Ermenistan Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin ilk sekreteri G. Arutyunov; Josef Stalin'e yazdığı bir mektupta, Dağlık Karabağ'ın Ermenistan SSC (Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti) ile sınır komşusu olduğunu ve onun ekonomisiyle sözde yakın bağını göz önünde bulundurarak Dağlık Karabağ'ın Ermeni SSC'ye ilhakı konusunu gündeme getirdi. Bu

belge değerlendirilmesi ve yanıtlanması için Azerbaycan SSC liderliğine gönderilmişti. Cevap mektubunun sonunda Dağlık Karabağ'ın tarihi ve ata toprakları hakkında geniş bilgi veren Azeri lider Mir Cefer Bagirov, bir şartla bu öneriye itiraz etmediğini belirtmiştir:

Şuşa bölgesi hariç, Azerbcaycan bu öneriye itiraz etmiyor, ancak bir şartla ki, bu öneriye Ermenistan SSC, Gürcistan SSC ve Dağıstan MSSC'nin Azerbaycan'la sınırı vardır ve ağırlıklı olarak Azerbaycanlıların yaşadığı tarihsel olarak Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olan topraklar da Azerbaycan'a iade edilmelidir (Hüseynov, 2023).

Bu durumda Ermeniler, Ermenistan'da ve ağırlıklı olarak Azerbaycan sınır bölgelerinde yaşayan Azerbaycanlıları sınır dışı etmek için başka bir yola başvurdular. Azerbaycan'ın Mugan-Mil ovasındaki pamuk yetiştirilen bölgelerine iş gücü sağlama bahanesiyle, Ermenistan topraklarında bulunan Azerbaycanlıların gönderilmesi ve onların yerine yurt dışından gelen Ermenilerin yerleştirilmesi teklifini ortaya attılar ve bunu da başardılar (Məmmədov A. , 2021, s. 183).

Sonuç olarak, 23 Aralık 1947'de SSCB Bakanlar Kurulu, "Kollektif çiftçilerin ve diğer Azerbaycanlı nüfusun Ermenistan SSC'den Azerbaycan SSC'nin Kür-Araz ovasına göç edilmesi hakkında" 4083 sayılı Kararı kabul etti. Şahsen Stalin'in imzaladığı ve herhangi bir girdi olmadan doğrudan onun karar bölümünden başlayan bu belge, içeriğinden de anlaşılacağı üzere oldukça aceleyle hazırlanmıştı. 10 Mart 1948'de SSCB Bakanlar Kurulu'nun bu karara ek olarak ikinci bir karar almak zorunda kalınmıştı. 23 Aralık 1947 tarihli karara ek bir notu olan Stalin'in imzaladığı bu ikinci kararın ilk paragrafında, 1948-1950 yıllarında Ermenistan SSC'de yaşayan yüz bin kollektif çiftçinin ve diğer Azerbaycan nüfusunun "gönüllülük esasına göre" Azerbaycan SSC'nin Kür-Araz ovasına göç edilmesi gerektiği belirtiliyordu (Kurbanlı, 2009, s. 328).

Bu kararlara dayanarak 1948-1953 yıllarında yüz elli binden fazla Azerbaycanlı, Ermenistan SSC topraklarındaki ata yurtlarından sürgün edildi. 1948-1953 yıllarında Azerbaycanlıların Ermenistan SSC topraklarından sürülmesi gerçeği son 50 yılda yeterince araştırılmamış, bu olaylara ilişkin hiçbir hukuki ve siyasi değerlendirme yapılmamıştır (Göyüşlü, 2015).

1977'de Sovyetler Birliği'nin yeni Anayasasını hazırlayan komisyon, Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin Azerbaycan SSC'den çıkarılarak Ermenistan SSC'ye birleştirilmesini önerdi. Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin komisyonda cumhuriyeti temsil eden birinci sekreteri Haydar Aliyev'in sert tepkisi ve bu öneriyi kesinlikle reddetmesi, önerinin uygulanmasını engelledi.

Ulusal Lider Haydar Aliyev, 2001 yılında Azerbaycan parlamentosunda yapılan tartışmalarda bu konuyu ele aldı ve şunları söyledi:

> 1977 yılında SSCB Anayasası kabul edildiğinde, anayasayı hazırlamak için bir komisyon düzenlendi. Komisyonun başkanlığını dönemin Genel Sekreteri Brejnev yapıyordu ve cumhuriyetlerin temsilcileri, aynı zamanda ben de bu komisyonun üyesiydim. Komisyonun projeyi hazırladığı dönemde yaklaşık bir yıl boyunca Dağlık Karabağ'ın kaldırılması yönünde çok fazla öneri vardı. Hatta bir iki kez bu konunun komisyonda ele alınmasına çalışıldı. Yanlış anlaşılmasın, doğruyu söylüyorum. O zaman onları engelledim. Ancak bunu önlemek zordu. Ama anladım. Ben kendi irademle, Azerbaycan halkının milli çıkarlarını canımla, kanımla savunarak buna engel oldum (Verdiyeva, 2023, s. 255).

Bununla birlikte, Ermenistan'ın tanınmış aydınları ve siyasetçileri, halkı psikolojik olarak "Türkler ile savaş" fikrine hazırlıyorlardı. "Büyük Ermenistan"a giden yol Karabağ topraklarının elde edilmesinden geçiyordu ve bu nedenle Ermeniler bu toprakları çeşitli yollarla Azerbaycan'dan ayırmaya çalıştılar. Ancak, Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin ilk genel sekreteri olan Haydar Aliyev, Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a ilhak edilmesi hayalinin gerçekleşmesinin önünde sadece siyasi ve hukuki açıdan değil, aynı zamanda ekonomik ve psikolojik açıdan da ciddi engeller yarattı. Ve onun etkili politik mücadelesi sonucunda Ermenilerin yaşadığı bölgelerin Ermenistan'a birleştirilmesi planları gerçekleştirilemedi (Verdiyeva, 2023, s. 257).

2.2. Dağlık Karabağ Çatışmasının Dönüm Noktaları

Haydar Aliyev'e direnemeyen ve onun uyguladığı tedbirleri engelleme konusunda güçsüz görünen Ermeniler, niyetlerinden vazgeçmeyeceklerdi. 1982 yılında Haydar Aliyev'in SSCB Komünist Partisi Merkezi Komitesi Siyasi Bürosu'nda göreve getirilmesi Ermenileri daha organize faaliyetlere teşvik etti. Haydar Aliyev

faktörünün siyasette varlığı Karabağ'ı Ermenistan'la birleştirme fikrinin başarısızlığı anlamına geliyordu ve bu nedenle Ermeniler çok geniş bir yelpazede "Aliyev karşıtı" propaganda başlattılar (Çıraqov, 2011).

1985 yılında Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi Genel Sekreteri seçilen Mihail Gorbaçov'un iktidara gelmesiyle birlikte Ermeniler, ülkenin birinci şahsını siyasi bir hami edinmişler ve bu fırsatı sonuna kadar kullanmaya çalışmışlardır. 1987 yılında Haydar Aliyev'in Politbüro'dan uzaklaştırılması ve Bakanlar Kurulu Birinci Başkan Yardımcılığı görevine getirilmesi bu girişimlerin sonucunda gerçekleşmiştir. Böylece Ermenilerin Karabağ'ı ele geçirme planının önündeki en büyük engel ortadan kaldırılmıştı (Çıraqov, 2011).

1988 yılında Ermeniler Azerbaycan'a karşı düşmanlık politikasını açıkça uygulamaya başladılar. Karabağ'da iki Azerbaycanlının öldürülmesi, Tophane ormanının mahvedilmesiyle daha da alevlenen ve askeri operasyonlarla devam eden çatışma, sorunun ne kadar ciddi olduğunu bir kez daha ortaya koydu. Süreçler o kadar hızlı ilerliyordu ki, Azerbaycanlılar ne Gorbaçov'un olaylara ilgisizliğinin ne de geniş bir bölgenin Azerbaycan SSC'nin kontrolünden çıkarılmasının mantığını anlamaya fırsat bulamadılar. Çatışmanın coğrafyası her geçen gün genişliyordu. 1989 yılında Ermenistan SSC Yüksek Sovyet'i, Dağlık Karabağ'ın bu ülkeye ilhak edilmesi konusunda hiçbir hukuki dayanağı olmayan bir karar kabul etti. Bu aslında Azerbaycan topraklarının ilhakı anlamına geliyordu. Ermeniler zaten mücadele taktiklerini askeri saldırı düzeyine taşımıştı ve bu bağlamda Azerbaycan'daki kitlesel protestolar süreçlerin gelişim yönünü değiştiremedi (Hacıoğlu, 1992).

Ermenilerin saldırgan politikasının uygulanmasında hiç şüphesiz dış güçlerin desteğinin rolü daha büyük olmuştur. Bu anlamda o dönemde SSCB liderliğinin çabaları özellikle dikkat çekiciydi. Sovyet ordusunun 1990 yılında Bakü'deki operasyonları bunu bir kez daha doğruladı. Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a ilhakını protesto amacıyla düzenlenen mitingler Sovyet askerlerinin kurşunlarıyla bastırıldı. Bu askerî müdahale sırasında yüzlerce Azerbaycanlı öldürüldü, bine yakın kişi de kayboldu. Şehirde birkaç ay süren olağanüstü hâl ilan edildi. Bütün bunların amacı Azerbaycan halkının mücadele ruhunu kırmak, özgürlük fikirlerine olan inancını baltalamak ve Karabağ'ın Ermenistan'a ilhak sürecine yardımcı olmaktı (Şahtaxtı, 2022).

Bu kanlı olaylar sırasında halk, cumhuriyet liderlerinin ilgisizliğine bir kez daha tanık oldu. Bu terör eylemine açıkça itirazını dile getiren yine Haydar Aliyev oldu. 21 Ocak 1990'da Azerbaycan'ın Moskova'daki temsilcilik binasında öfkeli ve kararlı açıklamasının yarattığı yankıyı tüm dünya duydu. Haydar Aliyev, tüm baskılara ve tehditlere rağmen, mensubu olduğu halkın yaşadığı trajedinin sorumlularını Kremlin'in bir adım önünde, tüm dünyanın gözü önünde suçladı. Azerbaycan'daki protestoların kanlı bir şekilde susturulmasından sonra, Ermeni askeri birliklerinin cephedeki etkinliği daha da arttı. Birbiri ardına işgal edilen köyler ve bölgeler Karabağ'ın tamamen Ermenistan'a geçtiğini gösteriyordu (Mustafa, 2021, s. 4).

Azerbaycan Yüksek Konseyi'nin Şubat 1991'deki oturumunda Haydar Aliyev herkesi bu ortak gerçeği kabul etmeye çağırdı: "Dağlık Karabağ'daki durumun normalleştirilmesinin meseleyi dar bir çerçeveye oturtmak anlamına geldiğini düşünüyorum. Azerbaycan'ın bütünlüğünün bir şekilde sağlanması lazım, bunun bir çıkış yolunu bulmamız lazım" Haydar Aliyev o oturumda ayrıca şunları söyledi: "Analiz etmemiz gerekiyor: Nasıl oldu da Dağlık Karabağ'ı kaybettik!" (Əsgərov, 2011, s. 186).

Cephe bölgesindeki askeri operasyonların geniş çaplı olmaya başladığı bu dönemde Ermeniler, Nahçıvan'ı ele geçirmek için çeşitli planlar hazırlamaya başladı. Ancak bu planlar hayata geçirilemedi. Haydar Aliyev 1990 yazında Nahçıvan'a geldi. Özerk cumhuriyetteki durum son derece gergindi. Ekonomik ablukanın ağır koşulları altında yaşamaya mahkûm olan Nahçıvan halkı, bu dönüşün kendileri için büyük bir dönüm noktası olduğuna inanıyordu. Haydar Aliyev çok kısa sürede ve sınırlı imkanlar dahilinde Nahçıvan'da ciddi değişiklikler yapmayı başardı. Nahçıvan'ın SSCB Yüksek Sovyeti'ne milletvekili seçilmesinin hemen ardından, SSC kelimesinin özerk cumhuriyetin adından alınması onun inisiyatifiyle oldu. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin üç renkli bayrağı devlet sembolü olarak kabul edildi. 3 Eylül 1991'de Nahçıvan Yüksek Meclisi Haydar Alirzaoğlu Aliyev'in Yüksek Meclis başkanlığına seçilmesine ilişkin kararı kabul etti. Özerk cumhuriyetin yeni başkanı, ekonomik sorunların çözümüne önem vermenin yanı sıra, Ermenistan sınırındaki kanlı çatışmaların azaltılması misyonunu da yerine getirdi. Haydar Aliyev'in gelişi, Ermenilerin Nahçıvan yönünde askeri operasyon başlatma planını ertelemesine neden oldu (Məmmədov M. , 2011).

1992 yılından itibaren Ermeni silahlı kuvvetlerinin Azerbaycan topraklarında gerçekleştirdiği askeri operasyonların coğrafyası daha da genişlemiş, cumhuriyetin bölgeleri birbiri ardına işgal edilmeye başlanmıştır. 1992 yılında Hocalı'da yaşanan korkunç soykırım eylemi, Ermeni vahşetinin boyutlarını net bir şekilde hayal etmemizi sağlıyor. Rusya'nın 366'ncı Motorlu Tüfek Alayının desteğiyle gerçekleştirilen bu terör operasyonunda 613 Azeri öldürüldü. Hocalı faciasında ölenlerin 63'ü çocuk, 106'sı kadındı. 487 kişi sakatlandı, 1275 kişi esir alındı, çoğu yaşlı, kadın ve çocuktu, 8 aile tamamen yok edildi. Hocalı, Ermenilerin Azerbaycanlılara karşı yüzyıllardır süren düşmanlığının en açık örneklerinden biri olarak tarihe geçmiştir (Qarabağ gündəliyindən qeydlər, 1996, s. 3).

Mayıs 1992'de Şuşa, Ermeni birlikleri tarafından işgal edildi. Şuşa'nın işgal edilmesiyle Yukarı Karabağ'ın neredeyse tamamı Ermenilerin kontrolü altına girdi. Kentin jeostratejik önemi dikkate alındığında bu olay, Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ ihtilafının başlangıcından bu yana Azerbaycan'ın aldığı en büyük yenilgiydi. Şuşa küçük bir kuvvetle dahi savunulabilecek bir konumdaydı. Ancak Azerbaycan'da yaşanan kaos ve anarşi, silahlı kuvvetlerin tek merkezden kontrol edilememesi, düzenli bir ordunun bulunmaması bu yenilgiyi tetikleyen ana faktörlerden biriydi. Şuşa aynı zamanda Azerbaycan'ın eski kültür merkezlerinden biri olarak da biliniyordu. Onun kaybı aynı zamanda halkın ahlaki ve psikolojik mücadele ruhunu da sarstı (Əhmədov, 2009).

Bu şehrin işgalinden sonra Ermeni işgalcilerin gerçekleştirdiği askeri operasyonların boyutu daha da genişledi ve sadece birkaç gün sonra, 17-18 Mayıs'ta Ermenistan ile Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesi arasında yer alan Laçin Ermenilerin eline geçti. Laçin'in işgali birçok önemli noktadan dolayı Azerbaycan'a önemli bir darbe oldu. Birinci nokta, söz konusu bölgenin işgal edilmesi savaşın Dağlık Karabağ sınırlarını aştığını göstermiştir. Bu aslında Ermenistan'ın işgal politikasının iddia edildiği gibi Dağlık Karabağ Ermenilerinin kendi kaderini tayin etme hakkı için değil, "Büyük Ermenistan" hayalinin gerçekleştirilmesi için olduğunu ortaya koyuyordu. Laçin'in ele geçirilmesi Ermenistan'ın işgal niyetinin daha geniş sınırları kapsadığını ortaya çıkardı (Çeliksoy, 2021, s. 127).

Laçin'in kaybedilmesindeki ikinci önemli nokta askeri-stratejik konularla ilgiliydi. Laçin'in alınmasından sonra Ermeniler Dağlık Karabağ'a doğrudan yardım sağlama fırsatına sahip oldu. Laçin, Azerbaycan'ın Ermeni işgali altındaki Dağlık

Karabağ Bölgesi ile Ermenistan arasında iletişim koridoru rolünü oynamaya başladı. Bu koridor aracılığıyla bölgedeki Ermeni silahlı kuvvetlerine erzak, yiyecek ve silah yardımı yapılabiliyordu. Böylece söz konusu bölge, Ermenilerin savaşta daha iyi bir konum elde edebilmeleri için çok önemli bir araç haline geldi. Ancak savaşın Dağlık Karabağ sınırlarını aşması, uluslararası toplumun süreçlere aktif müdahalesine yol açmadı. Azerbaycan topraklarının işgalini dünya güçleri kayıtsızlıkla karşıladı (Çeliksoy, 2021, s. 129).

1992 yazında Azerbaycan cephe bölgesinde özellikle Gülistan ve Ağdere istikametinde başarılı askeri operasyonlar yürütmeyi başardı ancak bu süreç sonuna kadar devam etmedi. Ülke içindeki güç mücadeleleri ve iktidarın beceriksizliği yeni yenilgilere zemin hazırlıyordu. Nisan 1993'te Dağlık Karabağ toprakları dışında bulunan Kelbecer işgal edildi. Kelbecer'in işgalinin ardından Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ ihtilafına ilişkin ilk kararını kabul etti. Ancak bu kararda öngörülen tedbirler hayata geçirilmedi (Qarabağ Dirçəliş Fondu, 2024).

1993 yazında Azerbaycan iç savaş tehdidiyle karşı karşıya kaldı. Haydar Aliyev, tüm bunlara son vermek ve ülkede sosyo-politik istikrarı sağlamak ve toplumun genel güvenliğini sağlamak amacıyla halkın çoğunluğunun ısrarı üzerine Bakü'ye davet edildi. Ülkeyi bekleyen gerçek bir iç savaş tehlikesini ortadan kaldırmayı başaran Haydar Aliyev, sosyal ve siyasi istikrarın da oluşmasını sağladı. Böylece Azerbaycan iç savaş tehlikesinden kurtuldu. Bu nedenle 15 Haziran 1993 yılı bağımsız Azerbaycan devletinin tarihine Ulusal Kurtuluş Günü olarak girmiştir (Məmmədov M. , 2011).

Ekim 1993'te Ermeniler Azerbaycan'ın Zengilan bölgesini işgal etmiş ve bu, Ermeni ordusunun cephedeki son işgal operasyonu olmuştur. Haydar Aliyev'in iktidara gelmesiyle durum kökten değişti ve birkaç ay sonra ülkede güçlü bir hükümetin varlığı fark edilmeye başlandı. Haydar Aliyev'in Zengila'nın işgalinden sonra ülke vatandaşlarına yaptığı ünlü çağrı, Azerbaycan'ın ordu inşa tarihinin başlangıcıydı. Bu çağrı, on binlerce kişinin gönüllü askerlik hizmeti için cepheye gitmesiyle sonuçlandı. Çok kısa bir sürede ordu tek komutanlığa bağlandı, askeri alanda önemli reformlar yapıldı ve tüm bunlar sosyo-politik istikrarın sağlanması sürecine paralel olarak gerçekleştirildi. Bu nedenle Haydar Aliyev'in 1993 yılında iktidara gelmesi milli devletçilik bilincinin oluşmasında önemli bir aşama olarak Azerbaycan tarihine geçmiştir (Hacıbəyli, 1998).

Bu dönemde Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ ihtilafının alevlenmesi de tüm bölgede güvenlik ve istikrarın sağlanmasında ciddi engeller oluşturdu. SSCB'nin çöküşüyle birlikte daha da yoğunlaşan bu sorunun uluslararası tartışma konusu haline geldi. Bağımsızlığın ilk yıllarında ülkeyi yöneten yetkililer kendi iktidarlarını korumak amacıyla Karabağ sorununu kişisel siyasi çıkarları için kullandılar. Bu durumdan istifade eden Ermenistan, dünya kamuoyunda çatışmanın gerçek mahiyeti konusunda yanlış bir algı oluşturmayı ve propaganda savaşını kazanmayı başardı. Azerbaycan propaganda konusundaki başarısızlığın önlenmesine yönelik politikalarını 1993 yılında Haydar Aliyev'in iktidara gelmesinin ardından uygulamaya koydu. Böylece cephede elde edilen başarılara diplomatik düzeyde yeni başarılar eşlik etti (Əhmədov, 2009).

Milli lider Haydar Aliyev'in iktidara dönüşü, Azerbaycan'ın siyasi ilişkiler sisteminin oldukça başarılı bir modelinin oluşturulmasına ve toplumun tek bir ideoloji etrafında toplanmasına olanak sağladı. Cumhurbaşkanı Aliyev'in oluşturduğu yönetim sistemi ile ülkenin ekonomik ve siyasi kalkınmasının en başarılı parametreleri ortaya kondu. Bu dönemde Azerbaycan'da sürdürülebilir sosyo-politik istikrarın yaratılması yönünde önemli adımlar atıldı ve ekonomideki durgunluk sona erdi (Əhmədov, 2009).

Yönetimdeki olumlu gelişmelere paralel olarak, Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri Horadiz yönünde Ermeni ordusunun mevzilerine önemli bir darbe indirdi. Sonuç olarak işgal altındaki 20'den fazla köy kurtarıldı. Horadiz operasyonu Azerbaycan ordusunun Karabağ Savaşı sırasındaki en büyük zaferiydi ve Ermenistan tarafında ciddi endişelere yol açmıştı. Azerbaycan'da askeri yapılanmanın çok hızlı ilerlemesi karşı tarafın işgal planlarını sürdürmesine engel oldu ve Mayıs 1994'te Ermenistan devlet başkanı ateşkes anlaşmasının imzalanmasını kabul etmek zorunda kaldı. Daha önce de ateşkes önerileri gündem olmuştu, ancak Ermeniler bunu kesinlikle istemiyorlardı. Ancak Haydar Aliyev'in iktidara gelmesinin ardından güç dengelerindeki değişiklikler bambaşka bir durum yarattı ve bu kez Ermenistan bizzat ateşkes istemek zorunda kaldı. Böylece Azerbaycan ve Ermenistan silahlı kuvvetlerinin temas hattındaki silahlı saldırıları durduruldu (Hacıbəyli, 1998).

Ateşkes savaşın sonu anlamına gelmiyordu. Ancak ateşkesin sağlanması, Azerbaycan'a kendi güçlerini toplama ve oluşturma fırsatı verdi ve çok kısa sürede ülkede sosyal ve siyasi istikrarın yaratılması ve ekonomik dalgalanmaların ortadan kaldırılması mümkün oldu (Hacıbəyli, 1998).

Anlaşmanın önemi sadece bunlardan ibaret değildi. Ateşkesin ardından Azerbaycan, anlaşmazlığın adil ve objektif çözümü için siyasi ve psikolojik temel oluşturma yönünde başarılı diplomatik manevralar yaptı. Çatışmanın neden, nasıl ve ne zaman başladığı konusunda uluslararası toplumun bilgilendirilmesi ve etkili uluslararası kuruluşların ve devletlerin soruna yönelik tutumlarındaki çifte standartın ortadan kaldırılması konusunda girişimlerde bulunuldu (Məmmədov M. , 2011).

Genel olarak Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ çatışması sonucunda Azerbaycan çok büyük kayıplar verdi. Cumhuriyet topraklarının yüzde 20'den fazlası işgal edildi, bir milyona yakın insan mülteci ve ülke içinde yerlerinden edilmiş kişiler olarak yaşamak zorunda kaldı, 18 binden fazla Azerbaycanlı öldürüldü, 20 binden fazlası yaralandı, 50 binden fazla insan engelli oldu, dört binin üzerinde sanayi ve tarım işletmesi, 660 okul ve kreş, 250 hastane ve sağlık kurumu, 724 şehir, köy ve kasaba yağmalandı, yakıldı ve yıkıldı (Məmmədov M. , 2011).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ KARABAĞ SAVAŞI'NDA SOSYAL MEDYA PROPAGANDASI

3.1. İkinci Karabağ Savaşı'nın Politik Bağlamı

Dağlık Karabağ ihtilafı, Sovyet sonrası Avrasya'da en uzun süredir devam eden ihtilaf olmuştur. 1988 yılında Dağlık Karabağ'da yaşayan etnik Ermeniler, o zamanki Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin (NKAO) Sovyet Azerbaycan'dan Ermenistan'a devredilmesini talep etti. Sovyetler Birliği çökerken gerilimler doğrudan savaşa dönüştü. Çatışmalar 1994 yılında sona erdiğinde Dağlık Karabağ ve çevresindeki yedi ilçe tamamen veya kısmen Ermeni güçlerinin kontrolündeydi. Bir milyondan fazla insan evlerinden zorla çıkarıldı: Azerbaycanlılar Ermenistan'dan, Dağlık Karabağ'dan kaçmak zorunda kalmıştı.

1994'ten 2020'ye kadar, ön saflarda saldırı uçaklarının ve ağır silahların kullanılması ve özel harekât kuvvetlerinin faaliyetleri de dahil olmak üzere aralıklı olarak meydana gelen ölümcül olaylar, savaşın yeniden alevlenmesi riskinin her zaman mevcut olduğunu gösteriyordu. Nisan 2016'da ayrılık hattında dört gün süren yoğun çatışmalar bölgeyi sarstı, her iki taraftan da yüzlerce kişiyi öldürdü ve olacakların habercisi oldu (Abbasov, 2018)

Temmuz 2020'de Ermenistan, Azerbaycan devlet sınırında Tovuz istikametinde bir askeri provokasyon daha gerçekleştirdi. Provokasyonun amacı bölgede yeni bir gerilim kaynağı yaratmak, Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgal edilmesi konusunu ikinci plana atmak, üçüncü ülkeleri çatışmaya dahil etmek ve Azerbaycan'ın stratejik altyapısına zarar vermekti. Sonuç olarak, bir grup Azerbaycanlı asker ve aralarında üst düzey subayların da bulunduğu bir sivil öldürüldü. Azerbaycan Ordusu bu saldırıya sert bir darbeyle karşılık verdi. Ermenistan, Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'ne askeri destek talebinde bulunarak yenilgiyi kabul etti (Hüseynova, 2021).

Ağustos 2020'de Ermenistan, terör eylemleri gerçekleştirmek üzere Azerbaycan'a bir sabotaj grubu göndererek başka bir askeri provokasyona başvurdu. Ancak 23 Ağustos 2020'de grup etkisiz hale getirildi ve lideri gözaltına alındı. Böylece Ermenistan'ın bu provokasyonu da önlenmiş oldu.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, 21 Eylül 2020 tarihinde BM Genel Kurulunun 75. Toplantısı çerçevesinde yaptığı konuşmada, Ermenistan'a saldırgan söylemler ve provokasyonlara son vermesi çağrısında bulundu:

> Birleşmiş Milletlere ve uluslararası topluma, Ermenistan'ı daha fazla askeri saldırıdan caydırmaya çağırıyoruz. Provokasyonların ve gerilimi tırmandırmanın sorumluluğu tamamen Ermenistan'ın askeri-siyasi liderliğine aittir. Ermenistan-Azerbaycan anlaşmazlığı Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü çerçevesinde ve BM Güvenlik Konseyi kararları temelinde çözülmelidir. (BMT-nin 75 illiyinə həsr edilmiş Yüksək Səviyyəli İclasında İlham Əliyevin nitqi, 2020)

Uluslararası güçler Ermenistan'ın birbirini izleyen provokasyonlarına ve gittikçe yükselen savaş tehlikesine son verecek somut bir adım atmadı. Bundan cesaret alan Ermenistan, 27 Eylül 2020'de Azerbaycan Ordusu'nun mevzilerine çeşitli yönlerden saldırdı. Azerbaycan'daki yerleşim yerlerine ateş açmak için ağır toplar kullandı. Ermenistan'ın askeri saldırı girişimine yanıt olarak Azerbaycan Ordusu karşı saldırı başlattı ve 44 gün süren Vatanseverlik Savaşı sonucunda Ermeni ordusunu yenmeyi ve işgal altındaki toprakları özgürleştirmeyi başardı. Muzaffer Azerbaycan Ordusu'nun, Başkomutan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in önderliğinde gerçekleştirdiği Demir Yumruk Harekâtı, işgale son vererek Ermenistan'ın teslimiyetine yol açmasıyla Azerbaycan halkının tarihinde önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur (AZƏRTAC, 2021).

3.2. İkinci Karabağ Savaşı'nda Sosyal Medya Propagandası

İkinci Karabağ Savaşı olarak adlandırılan bu 44 günlük savaş sırasında geleneksel medyanın yanı sıra, sosyal medyanın da propaganda mecrası olarak aktif şekilde kullanıldığı gözlemlendi. Savaş sırasında Ermeni ve Azerbaycan dilindeki geleneksel medya, savaş haberlerini kendi ülkelerinin Savunma Bakanlığı tarafından sağlanan bilgileri iletme aracına indirgedi. Propaganda tarihi kısmında da gördüğümüz gibi bu durum geleneksel medyanın devlet propagandası işlevinin bir uzantısını oluşturması bakımından anlaşılır bir durumdur. Dolayısıyla İkinci Karabağ Savaşı sürecinde devletlerin resmi kaynaklarının açıklamalarının yanı sıra, sıradan halk da paylaşımlar yaparak sosyal medyanın önemli bir haber kaynağı ve propaganda alanı

oluşturma işlevini desteklemiştir. İkinci Karabağ Savaşı'nın hem resmi kaynaklar hem de Azerbaycan halkı tarafından sosyal medyada nasıl paylaşıldığı incelendiği zaman bazı temaların öne çıktığı görülmektedir.

2020 yılının sonlarında yaşanan İkinci Karabağ Savaşı, sosyal medya platformlarında büyük ilgi gördü. Kullanıcılar güncellemeler, haber makaleleri ve videolar paylaşarak sıklıkla çatışmaya ve bunun bölge üzerindeki etkisine ilişkin görüş ve duygularını dile getirdiler. İnsanlar farkındalığı artırmaya, bilgi paylaşmaya ve çatışmayla ilgili çeşitli tezleri savunmaya çalışırlarken özellikle bazı hashtagleri kullandılar. Şekil 1. de örnek verildiği üzere savaş **sırasında #Karabakh, #Ermenistan, #Azerbaijan #KarabakhisAzerbaijan #Stoparmenianlies** gibi hashtaglerin trend olduğu görüldü. Sosyal medya aynı zamanda yanlış bilgi ve dezenformasyonun da yayıldığı bir platform haline geldi ve çatışmalar sırasında sosyal medyanın halkın algısını şekillendirmede oynadığı karmaşık rol tartışmaya açıldı.

Resim 1. Azerbaycan vatandaşının X platformunda durum güncellemesi[1]
Kaynak: Narmin Valiyeva (2020)

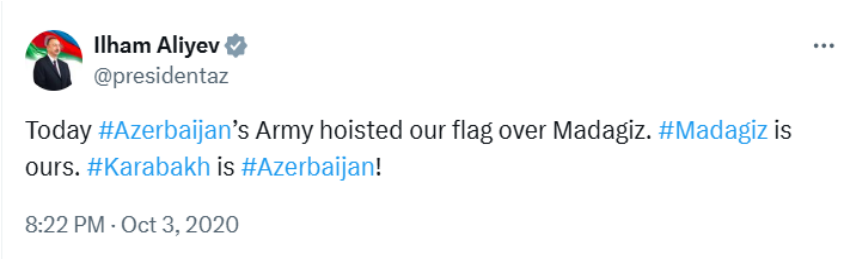
2020 yılında kullanıcılar tarafından sıklıkla kullanılan #karabağAzerbaycandır hashtag'ı, günümüzde Azerbaycan'daki bazı marketler ve alışveriş merkezlerinin duvarlarında reklam panoları olarak yer almaktadır.

İkinci Karabağ Savaşı sırasında Azerbaycan tarafı kendi bakış açısını iletmek, güncellemeleri paylaşmak ve destek toplamak için sosyal medyayı aktif bir şekilde kullandı. Çatışmalar sırasında Azerbaycan'ın bu platformlardaki varlığını karakterize eden bazı ortak temalar ve faaliyetler dikkat çekmektedir (Mustafasadə, 2022, s. 31).

Başta Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Savunma Bakanlığı olmak üzere, Azerbaycan hükümet yetkilileri hem Facebook hem Twitter hem de Instagram üzerinden düzenli olarak resmî açıklamalar, güncellemeler ve basın açıklamaları

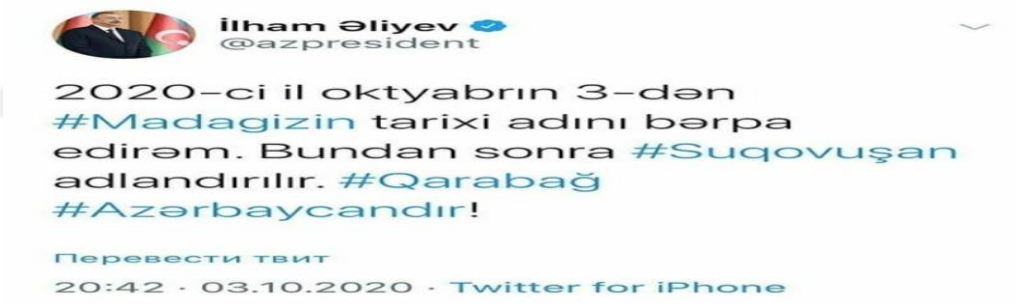
[1] Çevirisi: "Ben Azerbaycanlıyım ve Ermeniler tarafından %0 topraklarım işgal altında kaldı. #KarabağAzerbaycandır."

yayınladılar. Örnek olarak Şekil 2. de gösterildiği üzere bu açıklamalarda sıklıkla askeri başarılar, bölgesel kazanımlar ve diplomatik çabalar vurgulanıyordu.

Resim 2. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyevin Madagiz bölgesini kazanması ile ilgili X paylaşımı[1]
Kaynak: Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev (2020)

Azerbaycan hükümet yetkilileri sosyal medya hesaplarında ayrıca başarılı görevleri, ele geçirilen bölgeleri ve Ermeni askeri altyapısının yok edilmesini gösteren videolar ve resimler de dahil olmak üzere askeri operasyonlarla ilgili gerçek zamanlı güncellemeler sağladı.

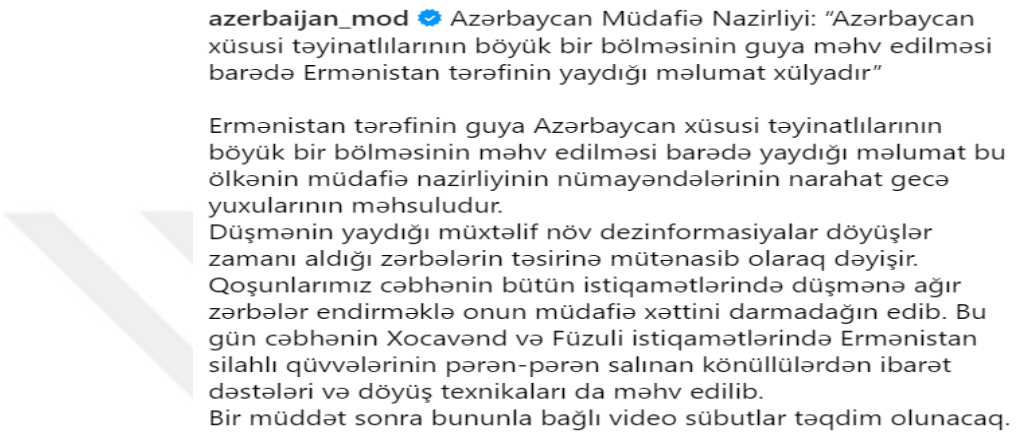

Resim 3. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Madagiz bölgesinin adının yeniden eski adı olan Suqovuşan yapılması ile ilgili X sosyal medya hesabından paylaşımı[2]
Kaynak: Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev (2020)

Azerbaycanlı yetkililer, uluslararası ortaklarla yapılan görüşmeler, yabancı liderlerin Azerbaycan'ın konumunu destekleyen açıklamaları ve anlaşmazlığın çözümüne yönelik müzakerelere ilişkin güncellemeler de dahil olmak üzere diplomatik çabalarını iletmek için yine sosyal medya kanallarını kullandılar. Azerbaycanlı yetkililerin sosyal medyayı aktif olarak kullandıkları bir diğer konu, yanlış bilgi ve dezenformasyonla mücadele olarak dikkat çekmektedir. Savaşın

[1] Çevirisi: "Bugün Azerbaycan ordusu Madagiz topraklarında bayrağımızı dalgalandırdılar. Madagiz bizimdir. Karabağ Azerbaycan'ındır."
[2] Çevirisi: "2020 senesi, 3 Ekim tarihinde Madagiz ismini değiştiriyorum. Bugünden itibaren Suqovuşan adlandırılacaktır."

tarihsel bağlamı konusunda Ermenistan tarafının söylemlerine karşı dengeli bir bakış açısı sağlamak ve savaş bölgesinden ilk elden doğru bilgilerin iletilmesi amacıyla sosyal medya aktif bir şekilde kullanılmıştır. Azerbaycan Savunma Bakanlığı'nın resmi Instagram hesabından alınmış olan ve Şekil 4. te gösterilen örnek, Ermenistan kaynakları tarafından yayılan ve Azerbaycan özel harekatının büyük bir kısmının yok edildiği iddiası ile ilgili dezenformasyonun yalanlandığı bir paylaşımı göstermektedir (Azerbaycan Savunma Bakanlığı, 2020).

Resim 4. Azerbaycan Savunma Bakanlığı'nın Dezenformasyonla Mücadelesi
Kaynak: Azerbaycan Savunma Bakanlığı (2020)

Resim 4`te paylaşılan içerikte Savunma Bakanlığının dezenformasyonla mücadele ettiği gösterilmiştir: Azerbaycan Savunma Bakanlığı, "Azerbaycan'a ait özel amaçlı araçların büyük bir bölümünün imha edildiği iddiası, Ermeni tarafının yayımladığı asılsız bilgilerden ibarettir. Ermeni tarafının, Azerbaycan özel ajanlarının büyük bir birliğin imha edildiği yönündeki iddiaları, yalnızca ülkenin Savunma Bakanlığı temsilcilerinin huzursuz uykusuz gecelerinin hayal ürünüdür. Birliklerimiz, cephedeki her noktadan düşmana karşı saldırılar düzenlemektedir. Bugün, çatışma hattı Ermenistan yönünde, özellikle Hocavend ve Fuzuli bölgelerinde yoğunlaşmaktadır. Ayrıca, ekipmanlar ve tarım teknikleri de imha edilmiştir. Konuyla ilgili video kanıtları yakında sunulacaktır." Azerbaycanlı sosyal medya kullanıcıları, kamuoyu yaratmak, Azerbaycan güçleriyle dayanışma içinde olduklarını göstermek ve karşı tarafı demoralize etmek için de Resim 5`de bir örneği görülen propaganda amaçlı paylaşımlara başvurdular.

Resim 5. Hüseyn Nihal Atsız`ın Azerbaycan güçleriyle dayanışma içinde olduğunu gösteren X paylaşımı

Kaynak: Hüseyn Nihal Atsız (2020)

Azerbaycanlı yetkililer ve vatandaşlar, askeri ilerlemeleri gösteren, toprakların geri alınmasını vurgulayan ve silahlı kuvvetlerine desteklerini ifade eden içerikler yayınladılar. Ayrıca uluslararası destek toplamak, önyargılı anlatılara karşı koymak; tarihi, siyasi ve insani yönlere ilişkin Azerbaycan'ın bakış açısını sunmak, Ermeni eylemlerini kınamak ve çatışmadan etkilenen Azerbaycanlı sivillerin hikayelerini paylaşarak çatışmanın insani yönüne dikkat çekmek İkinci Karabağ Savaşı temalı paylaşımlarda öne çıkan bir çaba olarak dikkat çekiyordu (KIRDEMİR, 2021, s. 21).

İkinci Karabağ Savaşı sırasında Twitter ve Facebook'ta siviller de çeşitli roller oynadılar ve çatışmaya ilişkin duygularını ve düşüncelerini dile getirdiler. Savaş sırasında siviller, Facebook'ta etkileşime devam etmek için çatışmanın hayatlarını nasıl etkilediğine dair kişisel deneyimlerini, hikayelerini ve bakış açılarını paylaştılar. Paylaşımlar arasında çatışma bölgelerinde yaşam, evlerinden, yerlerinden edilme deneyimi ve aile üyelerinin orduda görev yapması temaları öne çıkıyordu. Benzer şekilde Twitter kullanıcıları da sosyal çevrelerinde ve daha geniş çevrim içi toplulukta farkındalığı artırmak için çatışmayla ilgili haber makaleleri, videolar ve bilgiler paylaştılar. Bu paylaşımlarla savaşın bağlamını aydınlatmayı, güncellemeleri paylaşmayı ve savaşın insani etkisini vurgulamayı amaçlamışlardır.

Aynı zamanda siviller, askerler ve mülteciler de dahil olmak üzere çatışmadan etkilenenlerle dayanışmayı ifade etmek için Facebook'u kullandılar. Destek mesajları

yayınladılar, dayanışma etkinliklerinin fotoğraflarını paylaştılar ve ihtiyacı olanlara yardım etmek için bağış kampanyaları düzenlediler.

Bütün bunlarla birlikte siviller, tarihsel bağlam, toprak iddiaları, uluslararası ilişkiler ve dış aktörlerin rolü gibi konuları da tartışarak çatışmaya ilişkin siyasi yorumlarını ve görüşlerini paylaştılar. Bu paylaşımların bazen farklı bakış açılarına sahip kullanıcılar arasında tartışmalara yol açtığı gözlemlendi.

Siviller ayrıca güvenlik önlemleri, acil durum yardımı ve çatışmadan etkilenenlerin erişebileceği kaynaklar hakkında bilgiler paylaştılar. Bu paylaşımlar, yardım kuruluşlarının iletişim bilgileri, ateşkes anlaşmalarına ilişkin güncellemeler ve kriz zamanlarında bilgi sahibi olmaya yönelik ipuçları içeriyordu.

İkinci Karabağ Savaşı sırasında Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in sadık destekçileri Facebook, Twitter ve Instagram gibi sosyal medya platformlarını, ona olan hayranlıklarını ve bağlılıklarını dile getirmek için bir araç olarak kullandılar. Genellikle İlham Aliyev'in "aşıkları" olarak anılan bu kişiler, çatışmalar sırasında sıklıkla cumhurbaşkanına ve onun liderliğine sarsılmaz bir destek gösterdiklerini ifade eden sosyal medya paylaşımları yaptılar.

İlham Aliyev'in destekçileri onun savaşla ilgili açıklamalarını, konuşmalarını ve güncellemelerini sürekli paylaşarak mesajlarının daha geniş kitlelere ulaşmasını sağladılar. Bu destekçiler, sadece Azerbaycan içinde değil, Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ'da egemenliğini savunan Türkiye gibi ülkelerde de sosyal medyayı aktif olarak kullandılar. Bu paylaşımlarda Aliyev, Azerbaycan'ı zafere taşıyan güçlü ve kararlı bir lider olarak gösterildi. Buna örnek olarak Resim 6`da İlham Aliyev'i **#demiryumruq** yakıştırmasıyla destekleyen bir kullanıcının X paylaşımı görülmektedir.

Resim 6. Emrah Fer adlı kullanıcının paylaşımı

Kaynak: Emrah Fer (2020)

İlham Aliyev'in destekçileri, Azerbaycan'ın askeri başarılarını ve Ermeni kuvvetlerine karşı kazandığı zaferleri kutlayarak, bu başarıları Aliyev'in liderliğine bağladılar. Ulusal gurur ve zaferin sembolü olarak Azerbaycan askerlerinin, teçhizatının ve kurtarılmış bölgelerin resim ve videolarını paylaştılar. Genel olarak İlham Aliyev'in destekçilerinin sosyal medya platformlarındaki aktivitelerinin, İkinci Karabağ Savaşı etrafındaki anlatının şekillenmesinde, hükümet yanlısı mesajların güçlendirilmesinde, vatanseverlik ve birliğin teşvik edilmesinde ve çatışma sırasında cumhurbaşkanına ve onun liderliğine sarsılmaz destek gösterilmesinde önemli bir rol oynadıkları söylenebilir.

3.3. Gence ve Berde Saldırılarındaki Sivil Kayıpların Sosyal Medyaya Yansıması

İkinci Karabağ Savaşı sırasında Azerbaycan'ın ikinci büyük şehri Gence'nin ölümcül bir füze saldırısına maruz kalması, sivil kayıplarına ve yerleşim alanlarında ciddi hasara yol açtı. Saldırı, 17 Ekim 2020'de Ermeni güçlerinin Gence'deki konut binaları ve altyapı da dahil olmak üzere sivil bölgeleri hedef alan balistik füzeler fırlatmasıyla meydana geldi (Karabakh Memorial Center, 2021). Bu saldırı eylemi, kasıtlı olarak sivilleri ve askeri olmayan noktaları hedef aldığı için uluslararası toplum tarafından geniş çapta bir savaş suçu olarak kınandı.

Gence'ye yapılan saldırı, zaten daha geniş kapsamlı çatışmanın sonuçlarına katlanmakta olan Azerbaycanlı siviller arasında öfke ve korkuya yol açtı. Azerbaycan hükümeti ve Cumhurbaşkanı İlham Aliyev saldırıyı kınayarak, Ermeni saldırganlığına misilleme yapma ve Azerbaycan vatandaşlarını koruma sözü verdi.

Gence ve diğer sivil bölgelere yönelik saldırıya yanıt olarak Azerbaycan, Dağlık Karabağ ve çevresinde Ermeni güçlerinin işgal ettiği bölgeleri geri almak için askeri operasyonlarını yoğunlaştırdı. Gence'ye yapılan saldırı, Azerbaycan'ın Ermeni güçlerini geri püskürtme ve vatandaşlarının güvenliğini sağlama konusundaki kararlılığını daha da artırdı.

İkinci Karabağ Savaşı sırasında Gence'ye yapılan füze saldırısı, çatışma bölgelerinde sivillere verilen zararın trajik bir örneği olarak duruyor ve Dağlık Karabağ ihtilafına barışçıl bir çözüm bulmanın aciliyetini daha da vurguladı.

İkinci Karabağ Savaşı sırasında Gence'ye düzenlenen füze saldırısının ardından siviller, trajik olayla ilgili şoklarını, öfkelerini ve üzüntülerini sosyal medya platformlarında dile getirdi. Hem Azerbaycan'da hem de uluslararası alanda birçok sosyal medya kullanıcısı, Gence'deki sivil bölgelerin kasıtlı olarak hedef alınmasına öfke ve kızgınlık ifade etti. Saldırıyı korkakça bir saldırı eylemi ve uluslararası insancıl hukukun ihlali olarak kınadılar. Dünyanın dört bir yanından sosyal medya kullanıcıları, Gence saldırısı mağdurlarına ve Azerbaycan halkına sempati ve dayanışma dile getirdi. Trajediden etkilenenlerin ailelerine destek, başsağlığı ve dua mesajları paylaştılar.

Sosyal medyada Gence saldırısı mağdurları için adaletin sağlanması yönünde yaygın çağrılar yapıldı. Kullanıcılar, füze saldırısından sorumlu olanların hesap vermesini talep etti ve bu tür vahşetlerin uluslararası düzeyde kınanması çağrısında bulundu.

Gence saldırısının görgü tanıkları ve hayatta kalanlar, olayla ilgili anlatımlarını haber sitelerine röportaj vererek anlattılar, sosyal medyada paylaşarak, füze saldırısının yol açtığı yıkım ve kayıplara ilişkin ilk elden bakış açıları sağladı. Onların ifadeleri, çatışmanın insani maliyeti konusunda farkındalığın artmasına yardımcı oldu (Fərqli ailələr, eyni talelər: Gəncə terrorunun canlı şahidləri ilə REPORTAJ, 2023).

Resim 7` de gösterildiği üzere, Gece yarısı, Gence şehri Ermenistan'ın füze saldırısına uğramış ve bu saldırı sonucunda üç konut binası yıkılmıştır. Şu ana kadar yedi sivil ve kadın hayatını kaybetmiş, çocuklar dahil olmak üzere 33 sivil ağır yaralanmıştır. Ermenistan, Azerbaycanlı sivillere yönelik saldırılarını, insani ateşkese sığınarak gerçekleştirmektedir.

Resim 7. Hikmet Hajiyev`in Ermeniler tarafından Gence'ye yapılan saldırı ile ilgili paylaşımı
Kaynak: Hikmet Hajivev (2020)

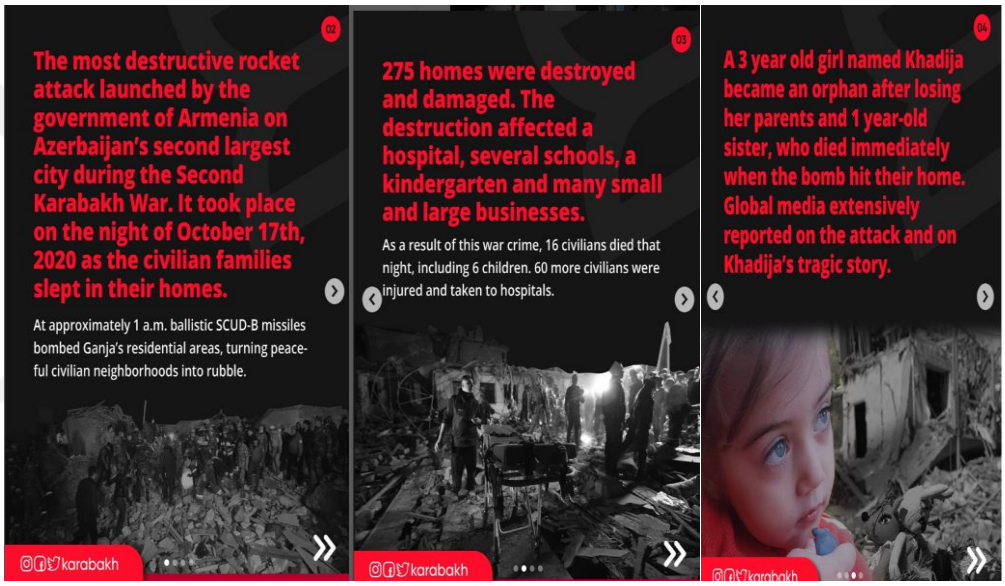
Azerbaycan Cumhurbaşkanı Yardımcısı ve Dış Politika İşleri Daire Başkanı Hikmet Hacıyev, bu durumu Twitter (şu anda X uygulaması) sosyal medya platformunda paylaştığı bir tweet ile duyurmuştur. Söz konusu tweet, propaganda amacı güderek İngilizce olarak yazılmış olup, dünya medyasına daha etkili bir şekilde mesaj iletmek amacı taşımaktadır. Paylaşılan fotoğraflarda, saldırı sırasında zarar gören çocukların kanlar içerisindeki görüntüleri, enkaz altından çıkarılan cansız çocuk bedenleri ve masum çocukların acı çekmesi vurgulanmıştır. Çocuklar, evrensel bir kırmızı çizgi olarak kabul edildiği için bu tür görsellerin seçilmesi, mesajın duygusal etkisini artırmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, çocuklar üzerinden yapılan siyasi propaganda dünya medyasına ulaşmış ve büyük yankı uyandırmıştır. Ermenistan devleti, bu haberlerin ardından geniş çaplı bir tepkiyle karşılaşmıştır.

Gence saldırısı, Dağlık Karabağ sorununun ateşkes ve barışçıl çözümü yönündeki çağrıların yenilenmesine yol açtı. Sosyal medya kullanıcıları hem Azerbaycan hem de Ermenistan'ı, şiddetin sona ermesi ve daha fazla sivil kaybının önlenmesi için diplomasi ve müzakerelere öncelik vermeye çağırdı.

Sosyal medya, Gence saldırısıyla ilgili, kayıplar, kurtarma çalışmaları ve hasar değerlendirmesiyle ilgili güncellemeler de dahil olmak üzere bilgilerin yayılması için bir platform görevi gördü. Kullanıcılar bağlam sağlamak ve durumla ilgili farkındalığı

artırmak için haber makaleleri, videolar ve görseller paylaştı. İkinci Karabağ Savaşı sırasındaki Gence saldırısı, sosyal medyada kullanıcıların şok ve kederden öfke ve dayanışmaya kadar çeşitli duyguları ifade etmesiyle güçlü bir tepkiye yol açtı. Saldırı, uluslararası ilginin ve çatışma bölgelerinde sivillere yönelik şiddetin kınanmasının öneminin altını çizdi.

2020'deki Berde saldırısı, 44 günlük savaş sırasında Azerbaycan'ın Berde şehrinin Ermeni füze saldırılarıyla vurulduğu, sivil kayıplara ve altyapıda ciddi hasara yol açan trajik bir olayı ifade ediyor. Saldırı, 27 Ekim 2020'de, daha önceki saldırılarda öldürülenlerin gömüldüğü bir mezarlık da dahil olmak üzere Berde'nin yerleşim bölgelerine çok sayıda füzenin isabet etmesiyle meydana geldi (Quliyev, 2022).

Resim 8. Karabakh Instagram hesabının Gence saldırısındaki kayıplarla ilgili paylaşımı
Kaynak: Karabakh (2021)

Resim 8`de bahsedilen gönderinin içeriğine bakacak olursak, Karabağ resmi Instagram sayfasında, sivil ve masum çocukların maruz kaldığı vahşeti vurgulayan bir paylaşım yapılmıştır. Propaganda amacı güdülen bu paylaşımda, enkazlar siyah-beyaz tonlarda gösterilmiş, ön planda ise renkli gözlü masum bir çocuğun korku ve hayal kırıklığı içeren bakışları öne çıkarılmıştır. Paylaşımda şu ifadeler yer almaktadır: "Gece yarısı, Gence şehri Ermenistan'ın füze saldırısına uğradı. Üç konut binası yıkıldı. Şu ana kadar yedi sivil ve kadın hayatını kaybetti. Çocuklar da dahil olmak üzere 33 sivil ağır yaralandı. Ermenistan, Azerbaycanlı sivillere saldırmak için insani ateşkesin arkasına sığınıyor. Ermenistan hükümetinin, İkinci Karabağ Savaşı sırasında

Azerbaycan'ın ikinci büyük şehrine başlattığı en yıkıcı roket saldırısı 17 Ekim 2020 gecesi sivil aileler evlerinde uyurken gerçekleşti. 275 ev yıkıldı ve hasar gördü. Yıkım, bir hastane, birkaç okul, bir anaokulu ve çok sayıda küçük ve büyük işletmeyi etkiledi. Bu savaş suçunun bir sonucu olarak, o gece altı çocuk da dahil olmak üzere 16 sivil hayatını kaybetti. 60 sivil daha yaralandı ve hastanelere kaldırıldı. Hatice adlı 3 yaşındaki bir kız çocuğu, bomba evlerine isabet ettiğinde hemen ölen anne babasını ve 1 yaşındaki kız kardeşini kaybettikten sonra yetim kaldı."

Bu paylaşımda, dünya medyasına yapılan saldırı ve Hatice'nin trajik hikayesi geniş bir şekilde sunulmuştur. Söz konusu görsel ve metin, hem görsel hem de duygusal anlamda güçlü bir etki yaratmayı hedefleyerek, yaşanan olayların dramatik boyutunu vurgulamaktadır. Paylaşım, propaganda amacıyla hazırlanmış olup, uluslararası kamuoyunda geniş yankılar uyandırmayı amaçlamaktadır.

Berde'ye yapılan saldırı, sivil bölgeleri hedef alması ve masum hayatların kaybolmasıyla sonuçlanması nedeniyle uluslararası toplum tarafından uluslararası insancıl hukukun ciddi bir ihlali olarak geniş çapta kınandı. Azerbaycanlı yetkililer ve Cumhurbaşkanı İlham Aliyev saldırıyı şiddetle kınayarak, Ermeni saldırganlığına misilleme yapma ve Azerbaycan vatandaşlarını koruma sözü verdi.

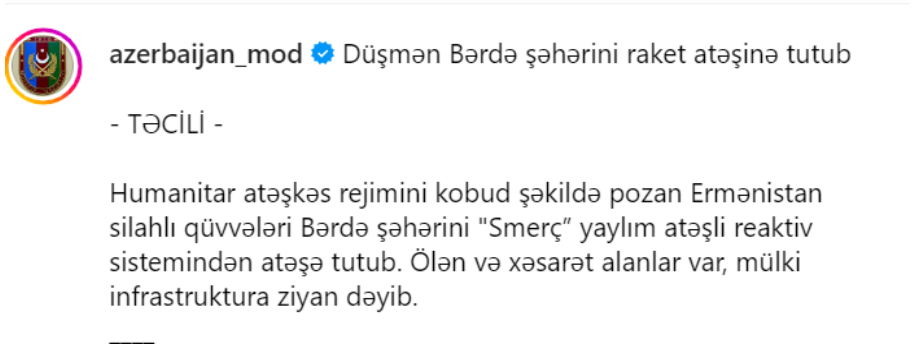
Berde saldırısının ardından sosyal medya platformları hem Azerbaycanlı hem de uluslararası kullanıcılardan tepkilerle doldu. Birçoğu, sivillerin hayatını kaybetmesi ve nüfusun yoğun olduğu bölgelerin ayrım gözetmeksizin hedef alınması karşısında şok, öfke ve üzüntü dile getirdi. Mağdurlar ve aileleri için adalet çağrılarının yanı sıra ateşkes ve çatışmaya barışçıl çözüm talepleri de vardı. (Report.Az, 2020)

Berde saldırısı, 44 günlük savaş sırasında Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki gerilimi daha da artırdı ve şiddetin sona erdirilmesi ve daha fazla sivil kaybının önlenmesi için uluslararası müdahaleye acil ihtiyaç olduğunun altını çizdi. 2020 yılında Gence saldırısından sonra 44 günlük savaş sırasında yaşanan Berde saldırısı da sosyal medya platformlarında önemli tepkilere yol açmıştı.

Sosyal medya kullanıcıları Berde'de sivil bölgelerin hedef alınması karşısında şok ve öfkelerini dile getirdiler. Konut mahallelerine ve sivil altyapıya yönelik kasıtlı saldırı dünyanın dört bir yanından kınamalara yol açtı.

Kullanıcılar, saldırıyla ilgili ölü sayıları, yıkım görüntüleri ve görgü tanıklarının ifadeleri de dahil olmak üzere bilgi ve güncellemeleri paylaştı. Bu, durum hakkında

farkındalığın artmasına yardımcı oldu ve çatışmanın insani maliyetine ışık tuttu. Sosyal medyada Berde saldırısı mağdurları için adalet çağrıları yaygınlaştı. Kullanıcılar sorumluların hesap vermesini talep etti ve uluslararası toplumu bu tür vahşetlerin tekrarını önlemek için harekete geçmeye çağırdı.

Resim 9. Azerbaycan Savunma Bakanlığının Berde'ye yapılan saldırı ile ilgili resmi duyurusu[1]
Kaynak: Azerbaycan Savunma Bakanlığı (2020)

Sosyal medya kullanıcıları, Azerbaycan halkıyla dayanışma içinde olduklarını belirterek, Berde'ye yapılan saldırıyı saldırı eylemi olarak kınadı. #StandWithAzerbaijan ve #JusticeForBerde gibi hashtag'ler Twitter gibi platformlarda trend olarak Azerbaycan'ın çatışmadaki duruşuna destek verdi.

Berde saldırısının görgü tanıkları ve hayatta kalanlar, sosyal medyada kendi hesaplarını paylaşarak, füze saldırılarının neden olduğu yıkım ve kayıplara ilişkin ilk elden bakış açıları sundular. Onların ifadeleri trajedinin insanileştirilmesine ve barış ihtiyacının vurgulanmasına yardımcı oldu.

Berde saldırısı, çeşitli ülkelerden kullanıcıların endişelerini dile getirmesi ve şiddeti kınamasıyla sosyal medyada uluslararası ilgi topladı. Bazıları çatışmanın barışçıl bir şekilde çözülmesi için diplomatik çaba gösterilmesi çağrısında bulunurken, diğerleri faillerin hesap vermesi için daha güçlü adımlar atılması çağrısında bulundu.

[1] Çevirisi: Ermenistan Silahlı Kuvvetleri ciddi bir şekilde ateşkesi bozarak Berde iline 'Smerç' reyaktif sistemiyle ateş açmıştır. Ölen ve yaralananlar var, sivil altyapı hasar görmüştür.

Resim 10. Sosyal medya kullanıcılarının Berde saldırısı ile ilgili tepkisi[1]

Kaynak: Pray for Barda isimli instagram kullanıcısı (2020)

Genel olarak Resim 10 da da örnek olarak gösterildiği üzere Berde saldırısı, sosyal medya platformlarında önemli bir tepkiye yol açarak, bu platformların kamuoyunu şekillendirme, insani krizlerle ilgili farkındalığı artırma ve çatışmalardan etkilenenler için desteği harekete geçirme konusundaki gücünü vurguladı.

3.4. İkinci Karabağ Savaşı'ndaki Sosyal Medya Propagandasının Sonuçları

Kırk dört günlük savaş olarak da adlandırılan İkinci Karabağ Savaşı sırasında ve sonrasında Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, başta Twitter olmak üzere sosyal medya platformlarını kullanarak Azerbaycan'ın çatışmadaki zaferine ilişkin bakış açısını aktardı.

Cumhurbaşkanı Aliyev, Azerbaycan'ın çatışma sırasındaki askeri başarılarını, özellikle Dağlık Karabağ ve çevresindeki toprakların yeniden ele geçirilmesini kutladı. Azerbaycan güçlerinin ilerleyişini, kasaba ve köylerin özgürleştirilmesini ve geri alınan topraklarda Azerbaycan bayrağının göndere çekilmesini vurgulayan tweetler paylaştı.

Aliyev, Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ ve çevre bölgeler üzerindeki toprak bütünlüğünü ve egemenliğini yeniden tesis etme konusundaki kararlılığını yineledi.

[1] Çevirisi: Berde ilinde bugün :21 kişi öldü, 60 kişi yaralandı. Ermeniler sivillerin hayatlarını çalmaya devam ediyorlar! Sivil insanların hayatlarına son veriyorlar, çocukları öldürecek kadar gözleri dönmüş! Ve evet, #Barda için dua edin!

Azerbaycan'ın askeri operasyonlarını ülkenin egemenliği ve ulusal birliğinin zaferi olarak nitelendirdi.

Cumhurbaşkanı Aliyev, Azerbaycan askeri personelinin profesyonelliğini, cesaretini ve adanmışlığını savaş alanında zafer kazanmadaki rollerinden dolayı övdü. Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerine şükranlarını ifade eden ve çatışma sırasındaki başarılarını vurgulayan tweetler paylaştı.

Cumhurbaşkanı Aliyev, Azerbaycan'ın askeri başarılarını kutlarken bölgede kalıcı barış ve uzlaşmanın sağlanmasının önemine de vurgu yaptı. Dağlık Karabağ sorununu çözmek ve Azerbaycan ile Ermenistan arasında güveni yeniden inşa etmek için diyalog, diplomasi ve müzakere çağrısında bulundu.

Aliyev, Azerbaycan'ın savaşı sona erdiren ateşkes anlaşması sonrasında elde ettiği diplomatik başarılara dikkat çekti. Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün çeşitli ülkeler ve uluslararası kuruluşlar tarafından diplomatik olarak tanındığını duyuran tweetler paylaştı ve bunu Azerbaycan için diplomatik bir zafer olarak çerçeveledi.

Genel olarak, Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Azerbaycan'ın 44 günlük savaşındaki zaferiyle ilgili sosyal medyada yaptığı açıklamalar, askeri başarıların kutlanmasına, toprak bütünlüğünün vurgulanmasına, Azerbaycan askeri güçlerinin rolünün kabul edilmesine, barış ve uzlaşma çağrısında bulunulmasına ve bu savaş sırasında elde edilen diplomatik başarıların vurgulanmasına odaklandı.

Karabağ savaşı gibi çatışma durumlarında sosyal medya, kamuoyunu şekillendirmede, propagandayı yaymada ve hem yurt içinde hem de yurt dışında anlatıları etkilemede önemli bir rol oynayabilir. Hükümetler, devlet dışı aktörler ve bireyler kendi çıkarlarını ilerletmek, eylemlerini haklı çıkarmak veya rakiplerini şeytanlaştırmak için çeşitli propaganda biçimlerine başvurabilirler.

Karabağ Savaşı, propaganda açısından önemli bir rol oynamış ve çatışmanın sonuçları üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Sosyal medya propagandası, her iki tarafın da halkını, uluslararası toplumu ve savaşın dinamiklerini etkilemeye çalıştığı bir araç olarak kullanılmıştır.

Sonuç olarak, Karabağ Savaşı, taraflar arasında yoğun propaganda kampanyalarının yaşandığı ve bu kampanyaların savaşın sonuçları üzerinde önemli

etkilere sahip olduğu bir çatışma olmuştur. Sosyal medya propagandası savaşın dinamiklerini, algıları ve sonuçlarını derinden etkileyen kritik bir faktör olmuştur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ŞUŞA KENTİNDE KÜLTÜREL MİRASIN YENİDEN İNŞASI VE PROPAGANDA

4.1. Kültürel Miras

Kültür, tanımlanması oldukça zor bir terimdir. 1952'de Amerikalı antropologlar Kroeber ve Kluckhohn, kültür kavramlarını ve tanımlarını eleştirel bir şekilde incelediler ve 164 farklı tanımdan oluşan bir liste derlediler. Apte (1994), On ciltlik Dil ve Dilbilim Ansiklopedisi'nde yazarak, listeyi şu şekilde özetledi: „Kültürü uygun şekilde tanımlamak için yapılan onca çabaya rağmen, her iki grup da kültür bilimcilerin onu tanımasını sağlamak için çabaladı (Apte, 1994, s. 2001).

Kültür ve kültürel miras hem zengin hem de fakir toplumlar için geçerli olan insanların kimliği, öz saygısı ve onuru için hayati öneme sahiptir. Kültürel miras, manzaralar, görsel ve sahne sanatları ve özel yaşam tarzları, değerler, gelenekler ve etkinlikler dahil olmak üzere kültürel ortamları deneyimleme kaygısı taşıyan bir seyahat olarak görülmektedir. Kültürel mirasın yalnızca yerler, renkler, malzemeler ve yerleşim düzenleri gibi somut veya görünür mirası değil, aynı zamanda toplumsal yapılar, gelenekler, değerler ve din gibi somut olmayan mirası da içerdiğini vurgulamak önemlidir. Kültürel miras bireyler, etnik gruplar, uluslar ve uluslararası toplum için önemlidir. Kültürel mirasın değerleri sembolik, tarihi, bilgilendirici, estetik ve ekonomik olmakla çeşitlendirilebilir. Tezin bu bölümünde, Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesinde İkinci Karabağ Savaşı'ndan önceki ve sonraki kültürel mirasının durumu, sorunları ve zorlukları, aynı zamanda Karabağ bölgesinde yerleşen Şuşa ilinin bir propaganda aracı olarak yeniden inşası ve bu sürecin çevrim içi haber medyasına nasıl yansıdığı tartışılacaktır.

Ulus-devletlerin oluşumu veya düşmandan geri alınan kentlerin yeniden inşa sürecinde, kent mekânının milliyetçi veya dini sembollerle ve bu kent üzerinde ulusun hakkını iddia eden propagandif amaçlarla inşa edilmesi, özellikle ulusal kimlik, milliyetçilik, propaganda, kültürel miras, kültürel hafıza, mekânın toplumsal anlamı veya kolektif kimlik teorileriyle ilişkilidir.

Benedict Anderson, ulusların "hayali topluluklar" olarak inşa edildiğini ve bu süreçte semboller, ritüeller ve mekânların önemli bir rol oynadığını tartışır. Ulus-

devletlerin kentleri, milliyetçi kimliği pekiştiren ve halkın aidiyet duygusunu oluşturmak için sembolik anlamlar taşıyan mekânlar olarak şekillenir (Anderson, 1983, s. 147). Gellner, milliyetçiliği modernleşmenin bir sonucu olarak ele alır ve milliyetçi ideolojinin, mekânın nasıl inşa edildiğini ve sembolizmin ulusal kimlikteki rolünü inceler. Gellner'in teorisi, ulus-devletlerin kurulmasında kentlerin ideolojik ve sembolik işlevlerine dair önemli bilgiler sunar. Ayrıca, savaş sonrası yeniden inşa edilen kentlerde ulusal kimliğin pekiştirilmesinde kullanılan propaganda stratejilerini tartışır (Gellner, 1983, s. 67).

Scott, devletin mekânı ve toplumu "görme" biçimlerini tartışırken, kentlerin ulus-devletlerin kimliklerini pekiştirmek ve meşrulaştırmak amacıyla nasıl yeniden şekillendirildiğini ele alır. Ulus-devletlerin kentleri yeniden inşa ederken kullandığı sembolik ve propagandif stratejileri anlamak için Scott'un teorisi önemlidir. Kentin iktidar ilişkilerinin yeniden şekillendirilmesindeki rolü, ulus-devletlerin kentleri ideolojik araç olarak kullanma biçimlerini açıklar (Scott, 1998, s. 137). Agnew, coğrafyanın ve mekânın ulus-devletler tarafından nasıl kullanılacağını, özellikle milliyetçi ve dini kimliklerin pekiştirilmesinde nasıl bir araç haline geldiğini tartışır. Ulus-devletler, özellikle savaş sonrası yeniden inşa süreçlerinde, kentleri sadece fiziksel olarak değil, aynı zamanda sembolik anlamlarla donatarak ulusal kimliği güçlendirmeye çalışırlar (Agnew, 2003, s. 73).

Nora'nın "Hafıza Yerleri" kavramı, ulus-devletlerin kentleri nasıl kültürel hafızayı ve ulusal kimliği pekiştiren sembolik mekânlar olarak inşa ettiğine dair önemli bir teorik çerçeve sunar. Kentlerin yeniden inşası, bu hafıza yerlerinin oluşturulması ve milliyetçi ideolojilerin mekânlar üzerinden meşrulaştırılması süreciyle yakından ilişkilidir (Nora, 1984, s. 748).

Kentlerin kentsel yapısı, esas olarak ahlaki ve maddi yönlerden ortaya çıkmasına katkıda bulunan faktörlerden etkilenir; burada şehir planlaması, bireyin toplumla, o kentin maddi unsurlarıyla, doğal çevreyle, maddi değerlerle, gelenek ve göreneklerle... vb. ilişkilerinin bir ifadesidir. İnsan ile kentsel çevresinin yönleri arasındaki bu karşılıklı ilişkiler, onun medeniyetinin ve insan zihninin tarihsel bir perspektiften enginliğinin ve kentin yaşadığı çeşitli olaylarla şekillenen kentin barındırdığı tarihin, medeniyetin ve kültürün bir yansımasıdır. Kentsel mirasın bakımı ve korunması ile ilgili uluslararası konferansların mevzuatı ve kararları, değerli tarihi binalar ve tesislerle ilgilenirken dikkate alınması gereken birçok yönü belirlemiştir ve ilgili

duruma ve çeşitli tarihi, sosyal veya kültürel tiplerinin veya ekonomik vb. kökenine ilişkin değerin farklı koruma ve koruma seviyelerinin mevcudiyetine göre farklılık gösteren çoklu politikalara göre belirlenmiştir (Peel & Lloyd, 2008, s. 523).

Salman vd., (2021) savaşlar sonucu kentlerin kentsel sisteminde meydana gelen morfolojik değişimi, savaşlar sonucu tahrip olan ve tahrip edilen kentlerin kentsel ve mimari kimliğinin korunmasını, savaşlar sonrası ortaya çıkan yeni durumları ve kentten geçen savaş olaylarının vurgulanması gerekliliğini göz önünde bulundurarak yeniden yapılanma programlarının önemini ele almıştır. Kentin tarihinin bir parçası haline geldiği ve kullanılan stratejilerin, korunması ve yeniden canlandırılması gereken antik alanların entegrasyonunu ve savaştan kaynaklanan alanlarla bütünleştirilmesini dikkate alması gerektiği belirtilmiştir (Salman, Saadoon, Hussein, Nassif, & Kadhim, 2021, s. 4).

Binalar anıların rezervuarlarıdır, bu yüzden bu binaları vahşice ve acımasızca hedef almak ve yok etmek, sakinlerin anılarını hedef almaktır. Herhangi bir kültürel grubun kimliğinin, onları temsil eden mimari ve planlamayla bağlantılı olduğu bilinmektedir. Bu nedenle, binaların ve meydanların hedef alınması, ulusal kimliğin hedef alınması anlamına gelir ve bu hedef alma, aidiyet duygularının ve kolektif hafızanın dağılmasına ve yerden ayrılma duygularının ortaya çıkmasına neden olur. Ulusal kimliği temsil eden yerleri hedef alma stratejisi, savaşlarda kullanılır çünkü halk arasındaki coşkuyu ve ahlakı zayıflatır ve böylece düşman tarafından yenilmelerini kolaylaştırır. Bu nedenle, toplumun kimliğini yok etmenin ve yenmenin en etkili yolu, tarihi ve sembolik değerler taşıyan binaları ve yerleri hedef alarak ulusal kimliğini yok etmektir. Kolektif hafıza ve ulusal kimlik için özel bir önem taşımayan yerlere gelince, bunlar genellikle hedef alınmaz, çünkü bunların yıkılması istenen duygusal kültürel şoku yaratmaz ve bu nedenle bu tür savaşların asıl amaçlanan amacı gerçekleştirilemez. Savaşlarda en çok hedef alınan ve kimliği kritik şekilde etkileyen yerler şunlardır:

- Yıllar boyunca tarihi kolektif hafızada derin değerler taşıyan, sakinleri tarafından nesilden nesile aktarılan geleneksel yapılar,
- Anıtlar, antik kaleler ve şehir meydanları gibi sembolik değerlere sahip kamu binaları ve yerler,
- Ayırt edici mimari desenlere ve stillere sahip binalar,

- Dini ve kültürel yapılar,
- Üniversite binaları ve okullar gibi insanların hizmet yerleri veya referans noktaları olarak bildiği binalar.

Uluslararası hukuk, silahlı çatışma sırasında kültürel mirasın korunması için bir çerçeve sağlarken, devletler arasındaki uluslararası sözleşmeler, tüm devletler onaylasa bile, giderek daha az alakalı hale geliyor. Merari'nin (2007) belirttiği gibi, "terörizm, diğer tüm savaş biçimlerinden daha fazla, uluslararası kabul görmüş savaş kurallarını betimsel ve örnek vaka olarak ihlal ediyor"' (Merrari, 2007, s. 17). Uluslararası sözleşmelere uyma sorumluluğu olmayan küçük gruplar, yerel veya bölgesel çatışmalara giriyor. Özellikle bir grubun amaçları karşıt bir grubun inançlarına saldırma arzusuyla iç içe geçmişse bu tür sözleşmeler, grubun amaçlarına aykırı olabilir. Gerçekten de, bazı çatışmalar, Cortez'in Aztek şehirlerini yıkması ve İkinci Dünya Savaşı'nda Dresden ve Tokyo'nun halı bombardımanı gibi çeşitli bağlamlarda örneklendirilen, etnik, etno-milliyetçi, ideolojik veya dini inançların maddi ve sembolik tezahürlerine özel olarak yöneliktir (Merrari, 2007).

Savaş olayı ile mirasın ve kimliğin betimsel ve örnek vaka olarak yok edilmesi ve mahallelerin temsil ettiği sonuç tepkisi hakkında en önemli planlama örneklerinden biri, İkinci Dünya Savaşı sırasında Varşova'da yaşananlardır. Almanlar şehri ve kültürel mirasını betimsel ve örnek vaka olarak yok ettiler. Varşova'nın büyük bir kısmı savaş sonucunda yok edildi. Almanlar, belirgin mimari stillere ve süslemelere sahip binaların yanı sıra sembolik ve tarihi değeri olan önemli anıtları, abideleri ve binaları tespit ettiler ve ardından Nazi güçleri bu yerleri yok ettiler ve tüm evleri ve sokakları tek tek ateşe verdiler. Bu saldırılar şehrin kentsel dokusunun %84'ünden fazlasının yıkılması ve yok edilmesi ile sonuçlandı. Varşova'daki bu Alman politikası (kimliği, tarihi ve mirası nedeniyle şehri ve içindeki binaları yok ederek), Polonya halkı arasındaki direniş ruhunu ezmenin, Polonyalıların kendilerine olan güvenini sarsmanın, kimliğe darbe vurmanın ve tarihi silmenin bir yoluydu (Musiaka, Figlus, & Szmytkie, 2020, s. 529).

Varşova şehri bu saldırıyı kimliğini silme ve ortadan kaldırma girişimi olarak yorumlayarak yanıt verdi. Önemli bir değişiklik olmadan yıkılan her şeyi yeniden planlayarak ve inşa ederek canlandırma stratejisini benimsedi. Mimarlar, planlamacılar, tarihçiler, eğitimciler, arkeologlar ve şehrin ve kimliğin anlamını takdir eden, geleceğe ve geleceğe bakan şehrin tüm aydınları inisiyatif aldı. Savaşın sona

ermesinden sonra, iyi ve sağlam durumda olan belgeler ve planlar çıkarıldı ve 1945-1966 yılları arasında şehrin yeniden inşasının temeli olarak kullanıldı. Bu, şehrin geleceği için hazırlık ve planlama yaparak ve kimliğin korunmasını, kolektif hafızanın korunmasını ve toplumun tüm kurumlarının yardımıyla tarihin en eski katmanlarının ortaya çıkarılmasını garanti eden bir yeniden yapılanma planı hazırlayarak yapıldı (Rafal, 2019, s. 3).

Kültürel ikonların metodik yıkımı 'kültürel travma' olarak adlandırılmıştır (Debs, 2013, s. 480) ve 'kültürel yaralanma' ile ilişkilendirilmiştir. Bu gibi durumlarda, ikonik yapılar yalnızca daha büyük travma hakkındaki anlamların odağı olmakla kalmaz; kayıpları travmanın kendisi haline gelir. 11 Eylül 2001'de New York'taki Dünya Ticaret Merkezi'nin yıkılması, belki de şehir, ülke ve küresel düzeylerde yankı uyandıran kültürel bir ikona yapılan saldırının en bilinen örneğidir.

11 Eylül olayları Amerika için kendi topraklarında uluslararası çatışmanın tezahürü açısından yeni bir deneyim olsa da (İkinci Dünya Savaşı sırasında Pearl Harbour'un bombalanması dikkate değer istisnadır) bu, dünyanın birçok yerindeki insanlar için çok daha normaldir. Amerika Birleşik Devletleri ve müttefikleri, İkinci Dünya Savaşı sırasında Avrupa ve Japonya'ya bu tür acılar yaşattı. Ancak bunlar büyük ölçüde yerel travmalardı. Buna karşılık, Dünya Ticaret Merkezi'nin yıkılması, 1972'deki inşasından bu yana burayı ziyaret eden dünyanın dört bir yanından milyonlarca insan için kişisel bir boyuta sahipti. Johnson ve Ross'a göre, Dünya Ticaret Merkezi Kompleksi'nde 50.000 kişi çalışırken, her gün 200.000 kişi daha burayı ziyaret ediyor veya içinden geçiyordu (Johnson & Ross, 2015). Bunların birçoğu merkezin bir parçası olan alışveriş merkezini veya metro istasyonlarını ziyaret eden yerel ziyaretçiler olsa da çok sayıda kişi bu ikonik yeri ziyaret eden ulusal veya uluslararası ziyaretçilerdi. Dünya Ticaret Merkezi'nin yıkımının grafiksel görsel yayılımı, onu ziyaret eden kişilerin bireysel olarak etkilenmesi ve 'Tanrı'nın lütfu olmasa ben de orada olurdum' duygusuna sahip olması anlamına geliyordu. Bu sembolik şiddet hem psikolojik derinlik hem de küresel kapsam açısından benzeri görülmemiş bir etkiye sahipti (Caryn , 2002). Nemeth'in (2011) belirttiği gibi, kültürler arası yankı uyandırdı, bu tür eylemlerin politik etkinliğini gösterdi ve kültürel ikonlarla ilişkili zaafları vurguladı (Nemeth, 2011, s. 219). Daha da önemlisi, saldırının ve sonrasının görsel raporları- olaylar gelişirken sokaktaki insanlar tarafından aynı anda birçok açıdan yakalanan- dünyanın dört bir yanındaki izleyicilere kişisel ve resmi

medya aracılığıyla bir dizi önemli sembol ve değer aktardı. Bu medyanın dayanıklılığı, bu görüntülerin olaydan uzun süre sonra bile deneyimlenmeye devam etmesini sağlayarak kültürel travma kavramını somutlaştırdı.

Dünya Ticaret Merkezi kulelerini yerle bir eden ve New York'ta 2.753 kişinin hayatına mal olan saldırılardan sonra, o zamanki Belediye Başkanı Rudy Giuliani tüm alanı bir anıta veya yerleşim bölgesine dönüştürme önerilerini reddederek, ileriye gitmenin tek yolunun bölgeyi yeniden gelişen bir iş bölgesine dönüştürmeye çalışmak olduğuna karar verdi. Saldırıların ardından imkansız gibi görünen şey yani Aşağı Manhattan'ın kalbinde hareketli bir ticari bölge yaratmak, sadece gerçek olmakla kalmadı, aynı zamanda nispeten finansal bir başarı da oldu (Tognini, 2020).

New York'ta Dünya Ticaret Merkezi'nin yıkıldığı bölge yüksekliğin zemine inmesine gönderme yapmak üzere Ground Zero olarak adlandırılmaya başlandı. Yıkılan ikiz kulelerin zeminde kalan planı üzerine inşa edilen iki büyük su havuzu, Ulusal 11 Eylül Anıtı ve Müzesi ile anısı yaşatılmaya devam edilmektedir. Ancak yukarıda belirtildiği gibi bölgede inşa edilen yeni gökdelen One World Trade Center (One WTC) eski Dünya Ticaret Merkezi Kompleksi'nin bulunduğu Ground Zero'daki yeniden yapılanmanın merkezi olmuştur. Bina resmen 2014 yılında kapılarını açtı ve 11 Eylül 2001'deki terörist saldırıların ardından New York Şehri ve Aşağı Manhattan'ın tarihindeki uzun ve acı dolu bir bölümün doruk noktasını işaret etti. 2002 yılında uluslararası bir tasarım yarışması başlatıldı ve ertesi yıl Daniel Libeskind'in ana planı kazanan olarak duyuruldu. Libeskind'in planı, dünyanın en yükseği olacak şekilde tasarlanan cam bir kuleyi, iki yıkılmış kulenin "ayak izlerini" temsil eden açık anıt bahçeleriyle birleştirdi (Britannica, 2013).

Kültürel travmanın derinlikleri, grup (bireysel değil) kimliği etkileme kapasitesine bağlıdır. Buna göre, bariz sembolik hedefler, özellikle kültürel veya etnik gruplarla veya belirli bir devletle ilişkilendirilen grup kimliğiyle ilişkilendirilen hedeflerdir. Halas (2008), modernitenin karakteristik bir özelliğinin, etno-sembolik kolektif hafızaların devlet tarafından tarihsel hafızalara dönüştürülmesi olduğunu savunur (Hałas, 2008, s. 109). Tarihsel hafızanın hegemonyasının göstergeleri olarak, mimari birçok biçimiyle sembolik yıkım için bariz bir hedeftir. Yirminci yüzyılda mimarlık, savaşın düzgün yürütülmesinin önüne geçen bir şey olmaktan çok, giderek

daha fazla bir savaş silahı haline geldi. Mimarlık sadece çapraz ateşte sakatlanmıyor; suikast veya toplu katliam için hedef alınıyor (Bevan, 2012, s. 16).

4.2. Propaganda Aracı Olarak Kültürel Mirasın Yeniden Yapılandırılması

Karabağ bölgesi, Azerbaycan'ın birçok bölgesinden daha eski bir tarihe sahip bir bölgedir. Yani Karabağ bölgesi tarihi, maddi ve kültürel anıtları, zengin edebiyatı, sanatı ve müzik kültürü açısından zengindir. Bölgenin güzel doğası, iklimi ve doğal kaynak zenginliği Karabağ'ın sanatsal düşüncesini ve yaratıcılığını büyük ölçüde etkilemiştir.

Dağlık Karabağ Bölgesi'nde 19. yüzyıla kadar hiçbir zaman Ermeni etnik grubu olmamıştır. Karabağ'da yerli Arnavutların varlığından yararlanılarak 19. yüzyıldan itibaren pek çok Ermeni ailesi Karabağ'a göç ettirilmiştir. Bu, Dağlık Karabağ'ın Aghdara (Mardakert) Maragha köyünde ilk 200 ailenin (Ermeni ailelerin) Karabağ'a (İran'ın Maragha şehri) taşınması onuruna 1978 yılında bizzat Ermeniler tarafından dikilen anıtla açıkça kanıtlanmaktadır (Ələkbərli, 2007).

Karabağ topraklarında, çoğu epigrafik anıt olan çok sayıda farklı türde kültürel anıt tescil edilmiştir. Azerbaycan'ın Şuşa, Ağdam, Berde, Fuzuli, Zengilan, Cebrail, Laçin, Kelbecer ilçelerinde çok sayıda yapı, mezar ve epigrafik anıt kayıt altına alınmış ve incelenmiştir (Məmmədov N. , 2015).

Fuzûlî bölgesinde Şeyh Yakub türbesi (XII. yüzyıl), Goç Ahmedli Cuma Camii, Hacı Alasgar Camii, Aşağı Veysalli köyündeki Mir Ali türbeleri (XIV. yüzyıl) ve Ahmadallar köyünde (XIV. yüzyıl), Şeyh İbrahim Türbesi (XIV. yüzyıl) XVII. yüzyıl), Ahmed Sultan Türbesi, Celal türbesi (h. t. 1307), Horadiz köyündeki Cuma camii, Dağlık Karabağ topraklarındaki Askeran kalesi, Cebrail İlçedeki "Kız Kalesi", Cebrayıl'ın Şıhlar köyündeki türbe (1308) ve d. türbeler, Ağdam ilçesinin Haçın-Derbend köyü yakınlarında 12 köşeli türbeler, Ağdam Cuma camii (1870), türbeler, Ağdam'ın Abdal-Gülablı köyünde hamam binası (XX yüzyıl başı), Ağdam Şahbulag camii, 12 kemerli köprü Berda şehrinde Terter nehri üzerinde (XIV. yüzyıl), "Berda", "Akhsadan Baba" türbeleri (XIV. yüzyıl), Safhan Karabağı'nın Kerbelayi'si Berda şehrinde inşa edilen çift minareli "İmamzade" cami kompleksi (1868), "Bahman Mirza" türbesi, Şuşa şehrinde sekizgen türbe, Panah Han kalesi, Nateva'nın evi,

Mamayi camii, Meşedi Şükür Mirsiyab oğlunun camili kervansaray, Culfalar camii, Hacı Yusifli Camii, Saatli Camii, Yukarı Govharaga Camii, Aşağı Govharaga Camii (19. yüzyıl), Han evi, spor salonu binası, Laçin bölgesindeki Karasaqgal türbesi, Soltan Baba türbesi, Şeyh Ahmed türbesi, Sarı Aşık türbesi (15. yüzyıl), Cicimli köyündeki türbeler, Guşçu köyündeki "Çocuk Kalesi" anıtı, "Büyük Bahar" " anıtı (15. yüzyıl), Hamza Sultan Sarayı (1761) tarihimiz açısından maddi kültürün değerli örnekleridir (Məmmədov N. , 2015).

18. yüzyılın ikinci kısmında Karabağ'da Bayat, Şahbulag (Tarnakut), Panahabad (Şuşa) kaleleri ve bu kalelere çarşı, kervansaray, cami ve hamam inşa edilmiştir. Karabağ Hanlığı döneminde birçok kale (Bayat, Şahbulag, Panahabad (Şuşa)) inşa edilmiş, kentsel ve yerleşim tipi yerleşimler, Karabağ Hanlığı'nın merkezi Şuşa'da konutların ve kamu binalarının iç mekanlarında duvar desenlerinin güzel ve tipik örnekleri oluşturulmuşdur. Bu anıtların çoğu Azerbaycan'daki ana anıt yapı türlerini oluşturmaktadır (Ələkbərli, 2007).

Uzun yıllar Ermeniler tarafından işgal altında kalan topraklarda yerleşen bu anıtların çoğu maalesef bu dönemde Ermeniler tarafından dağıtılmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının 29 Ekim 2020 tarih ve 1170 sayılı Kararnamesi uyarınca Azerbaycan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı temsilcileri tarafından "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin işgalinden kurtarılan topraklarda geçici özel idarenin düzenlenmesi hakkında" Azerbaycan Cumhuriyeti'nin işgalinden kurtarılan topraklarında, tarihi ve kültürel varlıkların (anıtlar ve kurumlar) ilk denetimi, anıtların ve kültür kurumlarının envanterinin çıkarılması ve korunması amacıyla izlenmesine başlanmıştır (President.Az, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev, 2020).

Üzülerek belirtmek gerekir ki savaştan kurtarılan bölgelerde sadece cami, medrese, köprü ve mabedlerin yıkılmamış, aynı zamanda birçok durumda uygunsuz kullanılmış ve Azerbaycan halkının milli manevi değerlerinin aşağılanmıştır.

Burada, Fuzuli ilçesinde Hacı Alakbar camisi, Dadali, Merdinli, Yeğigözlü, Yukarı Veysalli köyü camileri, Horadiz köyünde iki cami, Cebrayıl ilçesinde Süleymanlı ve Papi köyü camileri, Gubadlı ilçesinde Mamar ve Yusifbeyli köyü camileri, Zengilan'da Zengilan şehir camisi ilçesi, Malatkeshin ve Zengilan köylerindeki camileri özellikle belirtmek gerekir (Məmmədov N. , 2015).

Karaağaç Mezarlığı'nda yer alan, yöresel açıdan önemli bir mimari eser olan Uğurlu Bey'in türbesinin de aralarında bulunduğu 19. yüzyıla ait 4 türbe tamamen yıkılmıştır. Ağdam şehrinde bulunan Panahali Han (19. yüzyıl) ve Mehdigulu Han'ın türbelerinin yıkıldığı, anıtların da işgalci Ermenistan tarafından ciddi şekilde zarar gördüğü, aynı zamanda İbrahimhalil Han'ın türbesi de (XIX yüzyıl) tamamen yıkıldığı belirlenmiştir. Ermeni silahlı kuvvetleri tarafından en çok tahrip edilen taşınmaz kültürel miras örnekleri, İslam dini anıtları, yani camiler, türbeler ve diğer inanç mekanları olmuştur (Ələkbərli, 2007).

Ermenistan Cumhuriyeti, kültürel mirasa saldırma girişimlerinde bulunmuş, Azerbaycanlılara ait olan camilerde domuz dahil evcil hayvanları bulundurarak sembolik şiddet göstermiştir. İşgal altındaki topraklarda bulunan özel öneme sahip eşsiz anıtlar da dahil olmak üzere zengin kültürel mirasa bu şekilde muamele edilmesi, dünya mirasına yönelik bir tehdit oluşturmuştur.

Resim 11. Ağdam Cuma mescidi işgalden önce
Kaynak: Modern.Az (2015)

Resim 12. Ağdam Cuma mescidi işgalden sonra

Kaynak: Modern.Az (2015)

Bu anıtlar örneğinde dini ibadethanelerin tahrip edilmesi ve domuzların barınma yeri olarak kullanılması tutumu, Ermeni Cumhuriyeti'nin Karabağ'daki Azeri varlığına yönelik kültürel mirasa karşı vandallık düzeyine varan bir tutum içinde olduğunu göstermiştir. Ancak uluslararası kuruluşlar ve yabancı ülkeler Karabağ'daki Ermeni işgali döneminde bu tahripkâr tutuma yeterli bir tepki göstermeyi başaramamıştır. Azerbaycan ordusunun kararlı mücadelesiyle 8 Kasım 2020'de Şuşa şehri işgalden kurtarılmıştır. 7 Mayıs 2021'de Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in imzaladığı kararla Şuşa şehrini Azerbaycan kültürünün başkenti olarak ilan edilmiştir (President.Az, 2021).

Resim 13. Şuşa şehrinin girişinin eski hali [1]

Kaynak: Analoq.az (2020)

[1] Çevirisi: Şuşa girişinin yazısı latin harfleriyle değiştirildi

Azerbaycan ordusu, Şuşa şehrini işgalden kurtardıktan sonra tarihi ismini restore ederek şehrin girişinde geçici bir yapıyla kutladı. ŞUŞA ismi, Latin harfleriyle ve Azerbaycan bayrağının renklerine göre yeniden düzenlenerek askerlerle birlikte şehrin ana girişine yerleştirdi. Bu süreç ve İstiklal Marşın söylenişi Hankendin yolunda barışı koruma görevinde bulunan Rus askerleri tarafından da izlenilmişti (Qafqazinfo, 2020). Şuşa şehrinin girişinde tarihi isminin restore edilerek yerleştirildiği anlar Video 1 de detaylı şekilde gösterilmektedir.

Video 1: Şuşa isminin Latin harfleriyle ve Azerbaycan bayrağı renkleriyle şehrin girişine asılma anının videosu

Kaynak: Qafqazinfo Youtube kanalı (2020)

Kurtarılan toprakların rehabilitasyonu, altyapının oluşturulması, mevcut otoyolların yeniden inşası ve yeni yolların inşası ile başladı. Çünkü yol kalkınma demektir ve yol olmadan herhangi bir şehir ve bölgenin, köyün ve yerleşimin gelecekte restorasyonu ve sosyal ekonomik kalkınmasının sağlanması mümkün değildir. Vatanseverlik Savaşı'nın bitiminden hemen sonra Muzaffer Başkomutan İlham Aliyev'in liderliği ile temeli atılan ilk proje, Şuşa şehrini düşmandan kurtarırken şanlı ordunun kullandığı yolun devamlılığı için "Zafer Yolu" adı verilen otoyolun inşası oldu. Yolun temeli Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in geçen yıl 16 Kasım'da Fuzuli bölgesine yaptığı ziyarette atılmıştı (Musayeva, 2022). Zafer yolunun inşası ile ilgili

açıklamaların hepsi hem Azerbaycan, hem de türk medyasının gündemini oluşturuyordu.

Resim 14. Zafer yolunun inşası ile bağlı medya haberi 1

Kaynak: Anadolu Ajansı (2021)

Resim 15. Zafer yolunun inşası ile bağlı medya haberi 2

Kaynak: İnternet Haber (2021)

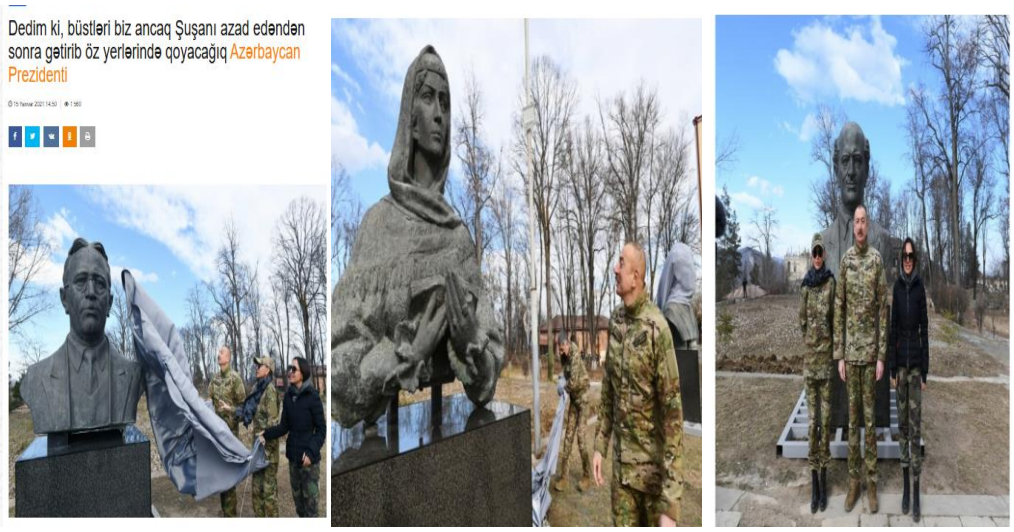
Resim 14 ve 15`de kentsel dönüşüm haberlerinin paylaşılmasının yanı sıra, alınan toprakların onarım sürecinde Türk şirketlerinin de faaliyet gösterdiği belirtilmişdir. Şuşa'ya giden yolun "Zafer Yolu" olarak adlandırılması, bu

adlandırmanın bir propaganda aracı olarak, "Biz bu toprakların sahibiyiz, geri döndük" şeklinde bir mesaj verdiği şeklinde algılanmaktadır.

1992 yılında Şuşa'nın işgali sırasında Ermeni silahlı kuvvetleri tarafından vurulan Üzeyir Hacıbeyli, Hurşidbanu Natavan ve Bülbül'ün heykelleri Şuşa'ya iade edildi. Reyting.az'ın haberine göre, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in ziyareti sırasında "Dahi şahsların silahla vurulmuş heykelleri" Şuşa'ya götürüldü. Heykeller Şuşa şehrine yerleştirildi. Devlet başkanı heykellerin açılışını yaptı. Belirtmek gerekir ki heykeller işgalden sonra Bakü'ye getirilmişti (sia.az, 2021).

Ses medya grubunu haberine göre, Cumhurbaşkanı İlham Aliyev Şuşa'da Bülbül, Natavan ve Üzeyir Hacıbeyli büstleri önünde yaptığı konuşmada şunları söyledi:

Bugün Şuşa'ya geldiğimde, Bakü'deki Sanat Müzesi avlusunda yaklaşık 30 yıldır saklanan Hurşidbanu Natavan, Üzeyir Hacıbeyli ve Bülbül gibi dâhilerimizin büstlerini getirdim. Burada Şuşa Kültür Merkezi ve Kültür Evi yerleşiyordu, Üzeyir Bey ve Bülbül'ün büstleri burada ikamet etmekteydi. Ermeniler Şuşa Kültürünün evini darmadağın etmiş, dâhilerimizin büstlerini silahla vurmuşlardı. Hurşidbanu Natava'nın büstü bizzat Haydar Aliyev tarafından 1992 yazında açıldı. O sırada babamın yanındaydım. Bakın buradan biraz uzakta bir yerde Hurşidbanu Natava'nın büstü vardı. Ermeniler bizim dehalarımızın büstlerine hakaret ettikten sonra onları eriterek satıp para almak için Ermenistan'a götürdüler. Tarihi şahsiyetlerin anıt büstlerini kurşunla vurup, onlara hakaret ettikten sonra alıp götürmek ve eritmek istemek! Bakın ne kadar kalitesiz bir insanlar! O sırada Polad Bülbüloğlu bunu öğrenerek büyük lider Haydar Aliyev'e başvurdu. Alınan tedbirler sonucunda bu büstler Ermenilerden alındı. Açıkça söylemeliyim ki parayla satın alındı. Sattılar. Çünkü hayatları boyunca her şeyi sattılar. Büstleri de parayla satın aldık. O dönemde geldik aldık ve bu büstler Baküde Sanat Müzesi'nin avlusuna yerleştirildi. Daha sonra farklı zamanlarda bazı insanlar bana bu büstleri Bakü'nün herhangi bir yerine koyup orada bulundurmamız gerektiğine dair çağrıda bulundular. Hayır dedim. Ancak Şuşa'yı düşmandan kurtardıktan sonra onları getirip yerlerine koyacağız demiştim ve bugün burada yerlerine koyduk! Dehalarımızın büstleri Zaferimizin sembolüdür. Onların ruhları mutlu oldu, çünkü bugün memleketlerine döndüler (sia.az, 2021).

Resim 16. Hurşidbanu Natavan, Bülbül ve Üzeyir Hacıbeylinin ermeniler tarafından kurşunla vurulmuş büstleri

Kaynak: Sia.Az (2021)

Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, 14 Ocak 2021'de Şuşa'ya yaptığı ziyarette ayrıca şunları da söyledi:

> Şuşa'yı ve yıkılan diğer tüm kasaba ve köylerimizi yeniden ayağa kaldıracağız. Ermenistan, Şuşa ile ilgili sahtecilik yapıp tüm dünyaya Şuşa'nın kendi antik kenti olduğu yalanını yaydı. Panahali Han'ın kurduğu şehir nasıl bir Ermeni şehri olabilir? Sonuçta bu yakın tarihin işi ve olaylarıdır. Madem bu şehri kendi şehirleri olarak görüyorlardı, neden burayı bu kadar kötü bir duruma soktular, neden hepsini yok ettiler? 30 yıldır çevrilmemiş taş bırakılmadı... Bu şehri yeniden ayağa kaldıracağız... (Reytinq.az, 2021).

Tüm bunlarla birlikte Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev 1989-1991 yıllarında Şuşada düzenlenen Harıbülbül festivalinin 2021 yılı itibariyle her sene mayıs ayında yeniden düzenlenmesi ile alakalı Haydar Aliyev Fonunu görevlendirdi. 2021 yılı 12-13 Mayıs tarihinde Şuşanın Cıdır düzünde V Harıbülbül Uluslararası Folklor Festivali gerçekleştirildi. Festivalin açılışına Cumhurbaşkanı İlham Aliyev de katıldı. Festival 2021 senesinden beri her sene mayıs ayında düzenlenmeye devam ediyor ve 2024 senesinde festival hem Şuşada hem de Laçında düzenlendi. İşgalden kurtarılardan Azerbaycanın Kültür Başkenti olarak ilan edilen Şuşa'da gerçekleştirilmeye devam eden Harıbülbül Uluslararası Folklor Festivali tüm geleneksel ve sosyal medyanın gündemini oluşturuyor (AZƏRTAC, AZƏRTAC, 2021).

Resim 17`de de gösterildiği üzere Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev festivalin açılışına katılmış ve orada gurur duyarak hislerini bu şekilde ifade etmiştir.

"Biz bu güzel geleneği yeniden canlandırdık, bundan sonra her yıl Şuşada Uluslararası Harıbülbül Folklor Festivali düzenlenecektir"

Prezident İlham Əliyev: Bundan sonra "Xarıbülbül" festivalı Şuşada hər il keçiriləcək

12.05.2021 [17:29] Çap et A⁺ A⁻

Bakı, 12 may, AZƏRTAC

Biz bu gözəl ənənəni bərpa etdik və bundan sonra "Xarıbülbül" festivalı Şuşada hər il keçiriləcək.

AZƏRTAC xəbər verir ki, bu sözləri Prezident İlham Əliyev mayın 12-də Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı Şuşada "Xarıbülbül" musiqi festivalının açılışındakı çıxışında bildirib.

Dövlətimizin başçısı deyib: "Builki festival Azərbaycanda yaşayan xalqların nümayəndələrini əhatə edir. Bugünkü festivalda ölkəmizdə yaşayan müxtəlif xalqların nümayəndələri çıxış edəcəklər. Bu tövsiyəni festivalın təşkilatçısı olan Heydər Əliyev Fonduna mən vermişdim, çünki Vətən müharibəsində Azərbaycanda yaşayan bütün xalqların böyük payı vardır. Vətən müharibəsi bir daha onu göstərdi ki, Azərbaycanda bütün xalqlar dostluq, qardaşlıq, həmrəylik şəraitində yaşayır və bu 44 günlük müharibə bir daha onu göstərdi ki, ölkəmizdə milli birlik, milli həmrəylik vardır".

Resim 17. V Uluslararası Harıbülbül Festivalinin açılış töreni haberi[1]

Kaynak: AZƏRTAC (2021)

VII Uluslararası Harıbülbül Folklor Festivalinin yeniden düzenlenmesi ile ilgili haber medyasına yansıması görüntüsü Resim 18-de gösterilmektedir. Haberde Festivalin 9-11 Mayıs 2023 yılında Şuşa'da düzenleneceği belirtilmektedir.

Şuşada "Xarıbülbül" Beynəlxalq Musiqi Festivalı keçiriləcək

Mədəniyyət Oxunub: 232 dəfə 05.05.23 10:18

Mayın 9-11-də Heydər Əliyev Fondu və Mədəniyyət Nazirliyinin təşkilatçılığı ilə Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı Şuşa şəhərində "Xarıbülbül" Beynəlxalq Musiqi Festivalı keçiriləcək.

Resim 18. 2023 senesinde düzenlenen Uluslararası Harıbülbül Folklör Festivalinin ilanı[2]

Kaynak: 525-ci Qəzet (2023)

Tüm bunlarla beraber Azerbaycan'ın kültür başkenti Şuşa'da yeniden inşa çalışmaları tamamlanan "Karabağ" oteli 29 Ağustos 2021 yılında yeniden misafirlere açıldı. AZERTAC, açılışa Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve eşi Mehriban

[1] Çevirisi: Resim 17: Cumhurbaşkanı İlham Aliyev her sene Şuşada 'Harı Bülbül' festivalini geçireceğini duyurdu.
[2] Çevirisi: Şuşada 'Harı Bülbül' festivali gerçekleştirilecektir.

Aliyeva'nın katıldığını bildirdi. 1980 yılında inşa edilen otelin binasının, Şuşa şehrinin işgali sonucu Mayıs 1992'de faaliyetine son verdiğini ve bakımsızlık nedeniyle tamamen kullanılamaz hale geldiğini de belirtmek gerekir. Azerbaycan Ordusu'nun Şuşa şehrini Ermenistan işgalinden kurtarılmasının ardından 2021 yılında Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in emriyle otelde yenileme ve imar çalışmalarına başlandı (Şərq.az, 2021).

Video 2: Karabağ Otelinin Açılışı
Kaynak: AZERTAC Youtube kanalı (2021)

AZERTAC`ın (2021) youtube kanalında yayınladığı Karabağ Oteli'nin açılışı Video 2-de gösterilmişdir. Videodan da görüldüğü Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev eşi ile otelin açılına katılmışdır. Bu da İlham Aliyevin Dağlık Karabağ bölgesinde hem bölgenin kalkınması hem de Azerbaycan'ın kültürel mirasına sahip çıkma kararlılığını yansıtmaktadır. Açılış törenine Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve ailesinin katılması, hem devletin bu tür projelere verdiği desteği hem de halkla olan güçlü bağını pekiştiren bir sembol olmuştur. Cumhurbaşkanının ve ailesinin töreni onurlandırması, Azerbaycan'ın Karabağ'daki kültürel mirası yeniden inşa etme ve ulusal kimliği pekiştirme amacını vurgulamaktadır. Bu katılım, ayrıca devletin bölgede barış ve istikrarı sağlama, ekonomik kalkınmayı teşvik etme ve halkın moralini yükseltme yönündeki kararlılığını da gözler önüne sermektedir. Karabağ Oteli'nin açılışı, Azerbaycan'ın tarihi ve kültürel mirasını geleceğe taşımaya yönelik

önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir. Video 2 de yer alan haberde aynı zamanda Karabağ otelinin 1992 yılından beri bakımsız bir hale gelmesi ve yeniden yapılandırılmasından, aynı zamanda Şuşaya gelecek misafirlerin otelde konaklama imkanlarından ve önemli etkinliklerin düzenlenmesi için konferans salonundan bahsedilmişdir.

TRT Azerbaycan'ın 5 Ocak 2022 yılında yayınladığı habere göre Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev 5 Ocak 2022'de Şuşa'nın Azerbaycan halkı için tarihi önemi ve yüksek kültürel ve manevi değeri dikkate alınarak 2022 yılı Azerbaycan Cumhuriyeti'nde "Şuşa Yılı" ilan etmişti. Bu karara bağlı olarak Bakanlar Kurulu'na "Şuşa Yılı" ile ilgili bir etkinlik planı hazırlanması ve uygulanması talimatı verilmiştir (TRT, 2022). Bu kararın ardından aynı zamanda Şuşa şehri, 2023 yılında Uluslararası Türk Kültür Teşkilatı (TÜRKSOY) tarafından da "Türk dünyasının kültür başkenti" ilan edildi. TÜRKSOY'a dahil olan ülkelerin, Türkçe konuşan ülkelerin ve bölge halklarının yaratıcı kolektifleri de bu kez "Harıbülbül" Uluslararası Müzik Festivali'ne katıldı. 12 Mayıs'ta "Şuşa-Türk Dünyası Kültür Başkenti 2023" etkinliğinin resmi açılışı gerçekleştirildi (525-ci Qəzet, 2023).

2024 yılı 12 Mayıs'ta "Şuşa-Türk Dünyası Kültür Başkenti 2023" etkinliğinin resmi açılışı gerçekleştirildi. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 6 Aralık 2022 tarihli Kararnamesi uyarınca düzenlenen etkinliye, "Şuşa şehrinin 2023 yılı "Türk Dünyası Kültür Başkenti" ilan edilmesiyle ilgili yetkilileri, Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı TÜRKSOY'a üye ülke temsilcileri, heyetler, Türk İşbirliği Teşkilatı başkanları ve diğer davetliler katıldı. Etkinlikte konuşan Kültür Bakanı Adil Karimli, bu yılın Azerbaycan ve Türk dünyası için önemli tarihi olaylarla dolu olduğunu söyledi. Bakan, bugün Şuşa ve tüm Karabağ'ın rönesans dönemini yaşadığını vurguladı. Bakan konuşmasında zaferin üzerinden kısa bir süre geçmesine rağmen Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in doğrudan liderliğinde ülkemizin tahrip edilen orman masiflerinin kapsamlı bir şekilde restorasyonu ve yeniden inşası yönünde yoğun çalışmalar yürütüldüğünü, şehir, köy, tarihi ve kültürel eserler ve tüm konut altyapısı kısa sürede tamamlandığını belirtti. Bakan konuşmasında Şuşa şehrinin tarihi ve kültürel imajı yeniden canlandırılmasını, Şuşa'da kültürel hayatın geri döndüğünü de söyledi (AZTV, 2024).

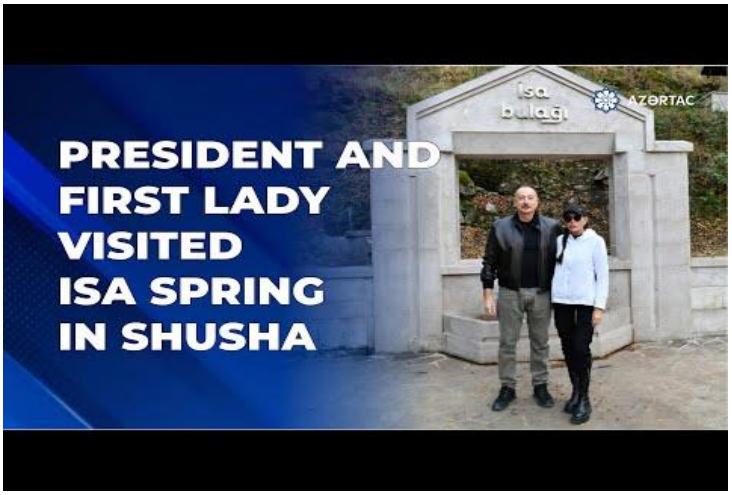
Resim 19. "Şuşa-Türk Dünyası Kültür Başkenti 2023" etkinliğinin resmi açılışı[1]

Kaynak: AZTV (2024)

İsa Kaynağı'nın açılış törenine Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve ailesinin katılımı, Azerbaycan'ın kültürel mirasa verdiği önemin bir göstergesidir. Bu katılım, devletin kültürel projelere olan desteğini ve halkla olan güçlü bağını pekiştiren önemli bir sembol olmuştur. Aşağıdaki videoda da gösterildiği üzere Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve ailesinin töreni onurlandırması, Azerbaycan'ın tarihi ve dini mirasını koruma çabalarını yansıtarak, ulusal kimlik ve toplumsal dayanışma açısından önemli bir mesaj vermektedir. Bu tür etkinlikler, aynı zamanda Azerbaycan yönetiminin kültürel mirasa sahip çıkma kararlılığını ve devletin halkla olan ilişkisini güçlendirdiğini göstermektedir.

Azerbaycan Resmi Devlet Gazetesinin haber sitesinde 31 Temmuz 2024 yılında Ülker Khaspoladovanın yayımladığı haberde Şuşa'nın yeniden imar edilmesi, tarihi ve kültürel anıtların, işgal sırasında tahrip edilen binaların onarılması yönünde çok sayıda proje hayata geçirildiği belirtilmişdir. Aynı zamanda Molla Panah Vagif'in türbesi yeniden inşa edilerek orijinal görünümüne kavuşturulduğu, Üzeyir Bey Hacıbeyli'nin heykeli yerleştirildiği, Bülbül Evi-Müzesi ile Resim Galerisi ve Halı Galerisi, "Yukhari Govhar Ağa", "Ashagi Govhar" Ağa", "Saatli", "Mamayi" Mehmandarov camileri ve Mehmandarov'un evi restore edildiğinden de bahsedilmişdir. Haberde Şuşa'da Haydar Aliyev Vakfı'nın en kapsamlı restorasyon çalışmalarından biri de "Ashagi Govhar Ağa" camisinde yıkımın boyutuna uygun olarak gerçekleştirildiği de belirtilmişdir (Xaspoladova, 2024).

[1] Çevirisi: "Şuşa-Türk Dünyası Kültür Başkenti 2023" etkinliğinin resmi açılış töreni gerçekleştirildi.

Video 3: İsa kaynağının açılışı[1]

Kaynak: AZƏRTAC Youtube kanalı (2023)

[1] Çevirisi: Cumhurbaşkanı ve Birinci hanım bahar ayında Şuşada 'İsa' çeşmesini ziyaret ettiler.

SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, Karabağ Bölgesi'ne dair savaş öncesi, savaş sırasındaki ve savaş sonrasındaki medya haberleri ile sosyal medya paylaşımlarının betimsel ve örnek vaka analizi yaparak, bölgenin tarihsel ve kültürel mirası üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır. Bu çalışma II Karabağ savaşında ve savaşta sonra kültürel mirasın yenilen yapılandırılması dönemde kullanılan propaganda araçlarını inceleyerek, modern çatışmalarda sosyal medyanın bu süreçlerdeki rolünü ve etkilerini analiz etmektir.

İlk bölümde, propaganda kavramının tarihsel arka planı ve etkileri, Nazi Almanya'sı ve 11 Eylül saldırıları gibi kritik örneklerle ele alınmıştır. Bu bölüm, propagandanın yalnızca siyasi ve askeri değil, aynı zamanda kültürel ve sosyal boyutlarıyla da bir güç aracı olduğunu göstermiştir. Özellikle Nazi Almanya'sı döneminde, propaganda teknolojisinin kitleleri manipüle etmekte nasıl etkin bir şekilde kullanıldığı ve modern propaganda tekniklerinin temellerini nasıl oluşturduğu tartışılmıştır.

İkinci bölümde, Dağlık Karabağ çatışmanın tarihsel bağlamında incelenmiş ve bu çatışmanın dönüm noktaları analiz edilmiştir. Bölge üzerindeki etnik, politik ve stratejik gerilimler, uluslararası ilişkiler bağlamında değerlendirilmiştir. Bu analiz, uzun yıllar süren çatışmaların propagandayla nasıl derinleştiğini ve tarafların kendi ulusal söylemlerini inşa etmede propagandayı nasıl kullandığını ortaya koymuştur.

Üçüncü bölümde, İkinci Karabağ Savaşı sırasında sosyal medyanın propaganda aracı olarak nasıl kullanıldığı detaylı bir şekilde incelenmiştir. Çalışmada, tarafların sosyal medya platformlarını yalnızca bilgi yaymak için değil, aynı zamanda uluslararası kamuoyunu yönlendirmek ve iç kamuoyunu mobilize etmek için nasıl etkin bir şekilde kullandıkları gösterilmiştir. Gence ve Berde saldırılarında yaşanan sivil kayıpların sosyal medyaya yansıması, bu propagandanın en etkili örneklerinden biri olarak öne çıkmıştır. Bu bağlamda, sosyal medyanın çatışmalarda propaganda aracı olarak geleneksel medyanın önüne geçtiği vurgulanmıştır.

Dördüncü bölümde, Şuşa kendi'nin kültürel mirasının yeniden inşası üzerinden kültürel propaganda olgusu incelenmiştir. Kültürel mirasın, yalnızca bir aidiyet sembolü olarak değil, aynı zamanda çatışma sonrası dönemde meşruiyet ve ulusal kimlik inşasında nasıl bir propaganda unsuru olarak kullanıldığı açıklanmıştır. Bu

bağlamda, kültürel yapıların restorasyonu ve yeniden inşasının, bölgesel ve uluslararası arenada siyasi mesajlar taşıdığı tespit edilmiştir.

Bu çalışmada, Karabağ Bölgesi'ne dair savaş öncesi, savaş sırasındaki ve savaş sonrasındaki medya haberleri ile sosyal medya paylaşımlarının betimsel ve örnek vaka analizini yaparak, bölgenin tarihsel ve kültürel mirası üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır. Yapılan araştırmalar, Azerbaycan'ın Karabağ Bölgesi üzerindeki iddialarını ve bu iddiaların tarihsel kökenlerini daha derinlemesine anlamaya olanak tanımıştır.

Savaş dönemindeki sosyal medya paylaşımları, genellikle bilgi akışını kontrol etmek, kamuoyunu etkilemek ve uluslararası destek toplamak amacıyla kullanılır. Bu paylaşımların ana temaları, milliyetçi söylemler, düşmanlaştırma, mağduriyetin vurgulanması ve askeri başarıların yüceltilmesi gibi unsurlardır. Yapılan çalışmanın sonucunda, sosyal medyanın modern savaşlarda sadece bir iletişim aracı değil, aynı zamanda etkin bir propaganda silahı haline geldiği sonucuna varılabilir. Taraflar, sosyal medya platformlarını kullanarak çatışmanın algısını şekillendirme, küresel ve yerel destek toplama, rakiplerini itibarsızlaştırma ve kendi haklılıklarını savunma amacı güderler. Sosyal medyanın hızlı ve geniş erişim imkânı, bilginin doğruluğundan bağımsız bir şekilde kitleleri yönlendirme ve mobilize etme potansiyelini artırmaktadır. Bu durum, doğruluk ve manipülasyon arasındaki sınırın bulanıklaşmasına neden olurken, çatışma süreçlerini daha karmaşık ve kontrol edilemez hale getirmektedir. Sonuç olarak, sosyal medya savaşlarında yayılan temalar, toplumlar arasında derinleşen kutuplaşmayı ve çatışmayı körükleyebilirken, aynı zamanda propaganda savaşlarının geleneksel yöntemlerden dijital çağa evrildiğini göstermektedir. Bu da sosyal medyanın daha etkili regülasyonunu, etik kuralların uygulanmasını ve yanlış bilgilendirme ile mücadele stratejilerinin geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Savaş dönemi ve sonrasında, medya organları ve sosyal medya platformlarında yapılan paylaşımlar, özellikle Azerbaycan'ın Karabağ Bölgesi üzerindeki egemenliğinin yeniden tesis edilmesinin, sadece askeri bir zafer değil, aynı zamanda tarihsel ve kültürel kimliğini geri kazanma süreci olarak nasıl algılandığını göstermektedir. Medya içeriklerinde ve sosyal medya paylaşımlarında sıkça vurgulanan bir diğer önemli tema ise, Azerbaycan'ın Karabağ'ı "özgürleştirmesi" ve bu özgürlüğün sadece fiziksel değil, aynı zamanda kültürel bir özgürlük olduğunu

ifade eden anlatılardır. Azerbaycan'ın Karabağ'ı, tarihsel hakları doğrultusunda sahip olduğu bir bölge olarak tanımlaması, pek çok haberde ve sosyal medya paylaşımında sürekli olarak tekrarlanan bir görüş olmuştur.

Yapılan analizler, bu temaların, özellikle Azerbaycan halkı ve dünya genelindeki takipçileri için büyük bir anlam taşıdığını ortaya koymuştur. Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğu savı, sadece bölgesel bir mesele olmanın ötesinde, Azerbaycan'ın kültürel kimliğinin ve tarihsel mirasının korunması anlamına gelmektedir. Karabağ'ın "özgürleşmesi" ve bu bölgenin Azerbaycan'a katılması, tarihsel adaletin yeniden sağlanması olarak görülmektedir. Bu bağlamda, Azerbaycan'ın Karabağ'ı geri almasının, savaşın sonucunda kazandığı bir hak olarak kabul edildiği, medya ve sosyal medya paylaşımlarında geniş yer bulmuştur.

Sonuç olarak, bu çalışma, Karabağ Bölgesi'nin Azerbaycan'a ait olduğu ve Azerbaycan'ın tarihsel bir biçimde bu bölgeyi geri aldığı görüşünü güçlendiren bir betimsel ve örnek vaka analizine dayanmaktadır. Medya ve sosyal medya üzerindeki içerikler, Azerbaycan halkının ve uluslararası kamuoyunun, Karabağ'ın özgürleşmesini bir kültürel kimlik mücadelesi olarak algıladığını ortaya koymuştur. Karabağ Savaşı, Azerbaycan için sadece bir askeri zafer değil, aynı zamanda ulusal bir kimlik ve kültürel mirasın yeniden inşa edilmesinin simgesi olmuştur. Bu bulgular, Azerbaycan'ın tarihsel, kültürel ve ulusal haklarının tanınması gerektiğini vurgulamaktadır.

KAYNAKÇA

525-ci Qəzet. (2023, mayıs 5). *525-ci Qəzet*. 525.az: https://525.az/news/222299-susada-xaribulbul-beynelxalq-musiqi-festivali-kecirilecek adresinden alındı

Abbasov, R. (2018). Aprel döyüşləri - böyük zəfərin başlanğıcı. Bakü, Azerbaycan. https://mod.gov.az/az/pre/21662.html adresinden alındı

Adıgözəlov, Z. (2020, Ekim 7). *APA.AZ*. apa.az: https://apa.az/blog/blog-single/Ermnilrin-Azrbaycanda-mrhlli-mskunlasmasi:-beynlxalq-huquq-msuliyyti-158 adresinden alındı

Agnew, J. (2003). *Geopolitics: Re-visioning World Politics.* London: Routledge.

Anadolu Ajansı. (2021, Ocak 20). *İnternet Haber*. www.internethaber.com: https://www.internethaber.com/turk-sirketlerinin-de-calismasiyla-susaya-giden-zafer-yolu-eylulde-hazir-olacak-foto-galerisi-2157298.htm adresinden alındı

Analoq.az. (2020, Kasım). *Analoq.az*. analoq.az: https://analoq.az/2020/11/18/susanin-girisinde-susa-yazisi-latin-herfleri-ile-evezlendi-video/ adresinden alındı

Anderson, B. (1983). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism.* Metis.

Apte, M. (1994). *The Encyclopedia of Language and Linguistics The Encyclopedia of Language and Linguistics. Vol.4.* Oxford: Pergamon Press.

Atsız, H. N. (2020, Eylül 19). *X*. x.com: https://x.com/HNihal_Atsiz/status/1704137404104196409 adresinden alındı

AZƏRTAC. (2021, Eylül 27). *Azərbaycan Dövlət İnformasiya Agentliyi*. Nisan 16, 2024 tarihinde azertag.az: https://azertag.az/xeber/veten_muharibesinin_xronikasi_27_sentyabr-1886223 adresinden alındı

AZƏRTAC. (2021, mayıs 2021). *AZƏRTAC*. azertag.az: https://azertag.az/xeber/prezident_ilham_eliyev_bundan_sonra_xaribulbul_festivali_susada_her_il_kechirilecek-1779317 adresinden alındı

AZƏRTAC. (2021, Ağustos 29). *YOUTUBE*. YOUTUBE: https://www.youtube.com/watch?v=OlWaxID8KtA&t=1s adresinden alındı

AZƏRTAC. (2023, Kasım 8). *AZƏRTAC Youtube*. AZƏRTAC Youtube: https://www.youtube.com/watch?v=f02PgnueqYQ&t=28s adresinden alındı

AZTV. (2024, Mayıs 12). *AZTV*. aztv.az: https://aztv.az/az/news/24668/susa-turk-dunyasinin-medeniyyet-paytaxti-2023un-resmi-acilis-merasimi-kecirilib adresinden alındı

Bakanlığı, A. S. (2020, ekim). *İnstagram*. instagram.com: https://www.instagram.com/azerbaijan_mod/ adresinden alındı

Barda, P. F. (2020, Ekim 28). *İnstagram*. instagram.com: https://www.instagram.com/p/CG4wxhblP0Z/ adresinden alındı

Bevan, R. (2012). The role of cultural vandalism in genocide warning systems. (s. 15-17). İstanbul: Yildiz Technical University.

BMT-nin 75 illiyinə həsr edilmiş Yüksək Səviyyəli İclasında İlham Əliyevin nitqi. (2020, Eylül 21). *BMT-nin 75 illiyinə həsr edilmiş Yüksək Səviyyəli İclasında İlham Əliyevin nitqi*. Nisan 16, 2024 tarihinde https://president.az/az/articles/view/42798 adresinden alındı

Borger, J. (2001, Mart 29). *Support the Guardian*. https://www.theguardian.com/: https://www.theguardian.com/environment/2001/mar/29/globalwarming.usnews adresinden alındı

Britannica. (2013). *Britannica*. https://www.britannica.com/: https://www.britannica.com/place/New-York-City/Planning-the-modern-metropolis adresinden alındı

Caryn , J. (2002, Mayıs 24). *The New York Times*. https://www.nytimes.com/: https://www.nytimes.com/2002/05/24/movies/tv-weekend-a-chronicle-of-horror-and-hope.html adresinden alındı

Çeliksoy, E. (2021). İkinci Karabağ Savaşı'nda Şuşa'nın Rolü ve Türkiye- Azerbaycan İşbirlikleri. *İkinci Karabağ Savaşı'nda Şuşa'nın Rolü ve Türkiye- Azerbaycan İşbirlikleri*, 126-133. Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 6(4).

Çıraqov, N. (2011, Nisan 2). Kəlbəcərlilər doğma torpaqlarına qayıdacaqları günü səbirsizliklə gözləyirlər. *Kəlbəcərlilər doğma torpaqlarına qayıdacaqları günü səbirsizliklə gözləyirlər*. Bakü: Xalq qəzeti.

Debs, M. (2013). *The suffering of symbols: Giotto frescoes and the cultural trauma of objects.* Cultural Sociology 7(4).

Ermənistan-Azərbaycan, D. Q. (2011, Fevral 12). Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi I yazı. Azərbaycan: Mövqe qəzet fondu.

Əhmədov, E. (2009, Mayıs 9). Ermənistanın işğalçılıq siyasətinin nəticələri. *Ermənistanın işğalçılıq siyasətinin nəticələri*. Xalq qəzeti.

Ələkbərli, Ə. (2007). Qərbi Azərbaycan Abidələri. Bakı: Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi. http://web2.anl.az:81/read/page.php?bibid=28178&pno=273 adresinden alındı

Əmrahov, M. (2022, Eylül 21). 1937-1938-ci il Repressiyalari Sovet Dövlətinin Azərbaycan Xalqına Qarşı Soyqırımı Siyasətinin Davamı. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, s. 797-802.

Əsgərov, R. (2011, İyul 21). Qarabağ münaqişəsi: reallıqlar və perspektivlər. 184-188. Azerbaycan: Olaylar.

Fer, E. (2020, Kasım 10). *X*. x/com: https://x.com/EmrahFer/status/1326092033040281601 adresinden alındı

Fernando, C., & Cláudia , N. (2016). *Nazi Germany and Southern Europe, 1933-45*.

Fərqli ailələr, eyni talelər: Gəncə terrorunun canlı şahidləri ilə REPORTAJ. (2023). Nisan 16, 2024 tarihinde Oxu.az: https://oxu.az/society/788673 adresinden alındı

Friedländer, S. (1997). Nazi Germany and the Jews. Vol. I: The Years of Persecution, 1933-1939. (s. 289-291). New York: NY: HarperCollins.

Gellner, E. (1983). *Nations and Nationalism.* New York: Cornell University Press.

Gerald , K. (2019). Radio from a Sinking Ship: Nazi Domestic Broadcasting in the Last Months of the Second World War. *German History, Volume 37*, 32-53.

Göyüşlü, M. (2015, Şubat). *Hocalı Soykırımı Beşeriyete Karşı Yönelmiş En Ağır Suçlardan Biri*. Hocalı Soykırımı Beşeriyete Karşı Yönelmiş En Ağır Suçlardan Biri: https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=42 adresinden alındı

Gunn, G., & Gutiérrez-Jones, C. (2010). *America and the Misshaping of a New World Order.* California: University of California Press.

Hacıbəyli, T. (1998, Mart 5). Dağlıq Qarabağ məsələsinə dair. 6-7. Azerbaycan: Xalq qəzeti.

Hacıoğlu, N. (1992, Mayıs 27). Dağlıq Qarabağ. Azerbaycan: Şəhidlər qəzeti.

Hajiyev, H. (2020, Ekim 11). *X*. x.com: https://x.com/HikmetHajiyev/status/1315157167981424641 adresinden alındı

Hałas, E. (2008). Issues of social memory and their challenges in the global age. (s. 102-118). Time and Society.

Huiskes, K. (2021). *UVA MILLER CENTER*. https://millercenter.org/: https://millercenter.org/remembering-september-11/september-11-terrorist-attacks adresinden alındı

Hüseynov, R. (2023, oktyabr 25). *Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası*. https://science.gov.az/az/news/open/26830 adresinden alındı

Hüseynova, L. (2021, Temmuz 10). Tovuz döyüşləri ordumuzun qəhrəmanlıq səhifəsidir. https://mod.gov.az/az/pre/36745.html adresinden alındı

Xaspoladova, Ü. (2024, Kasım 30). *Azərbaycan Rəsmi Dövlət Qəzeti*. Azerbaijan News Az: https://www.azerbaijan-news.az/az/posts/detail/susada-heyat-qaynayir-1722380277 adresinden alındı

Jarlbrink, J., & Norén, F. (2023). The rise and fall of ‘propaganda’ as a positive concept: a digital reading of Swedish parliamentary records, 1867–2019. *SCANDINAVIAN JOURNAL OF HISTORY* (s. 379-399). Sweden: Department of Culture and Media Studies, Umeå University.

Johnson , D., & Ross, S. (2015). *World Trade Center History. Magnificent buildings graced skyline*. Kasım 25, 2024 tarihinde https://www.infoplease.com/history/us/world-trade-center-history adresinden alındı

Karabakh. (2021, Ekim 16). *İnstagram*. instagram.com: https://www.instagram.com/p/CVGfAwvqsdR/?img_index=1 adresinden alındı

Karabakh Memorial Center. (2021, Ekim 7). Karabakhmemorial.com: https://story.karabakhmemorial.com/az/gence adresinden alındı

Kellner, D. (2004). 9/11, spectacles of terror, and media manipulation. *Critical Discourse Studies* (s. 41-63). Taylor & Francis Ltd.

KIRDEMİR, B. (2021). Çevrimiçi Haberlerde ve Sosyal Medyada Karabağ Savaşı: Temsil, Çatışma ve Enformasyon Manevralar. (s. 27). Ekonomik ve Dış Politikalar Araştırma Merkezi. Nisan 16, 2024 tarihinde https://www.edam.org.tr/siber-politikalar-ve-dijital-demokrasi/cevrimici-haberlerde-ve-sosyal-medyada-karabag-savasi-temsil-catisma-ve-enformasyon-manevralari adresinden alındı

Kurbanlı, E. (2009). Sovyet-Türkiye münasebetleri: ermenilerin siyasi ortamdan yararlanma çabaları. (s. 327-333). A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı 41. Dergipark Akademik: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/33480 adresinden alındı

Qafqazinfo. (2020, Kasım 18). *Qafqazinfo*. qafqazinfo.az: https://qafqazinfo.az/news/detail/susanin-girisinde-latin-herfleri-ile-susa-adi-bele-qurasdirildi-video-305795 adresinden alındı

Qarabağ Dirçəliş Fondu. (2024, Yanvar). *Karabakh Center*. Karabakh Center: https://story.karabakh.center/az/1918-ci-il-mart-soyqirimi adresinden alındı

Qarabağ gündəliyindən qeydlər. (1996, Kasım 15). 3. Azerbaycan.

Qasımlı, M. (2006). Türklerin Milli Mücadele Tarihi 1920-1945. *Türklerin Milli Mücadele Tarihi 1920-1945*, 704. İstanbul, Türkiye: Kaknüs yayınları.

Quliyev, L. (2022, Ekim 5). *Bərdə terroru erməni faşizminin daha bir hərbi cinayəti idi*. Nisan 16, 2024 tarihinde https://www.azerbaijan-news.az/az/posts/detail/berde-terroru-ermeni-fasizminin-daha-bir-herbi-cinayeti-idi-1664921828 adresinden alındı

Meller, P. (2010). The Development of Modern Propaganda in Britain, 1854-1902. 3-5. Durham University. https://etheses.dur.ac.uk/246/1/The_Development_of_Modern_Propaganda_i

n_Britain%2C_1854-1902_-_FINAL_CORRECTED_THESIS.pdf?DDD17+ adresinden alındı

Merrari, A. (2007). *Terrorism as a strategy of insurgency. In: Chaliand, G and A Blin (eds) The History of Terrorism: From Antiquity to Al Qaeda.* California: University of California Press.

Məmmədov, A. (2021). Mir Cəfər Bağırov Siyası Portret. A. Məmmədov içinde, *Mir Cəfər Bağırov Siyası Portret* (s. 207). Bakı: Zərdabi Nəşr MMC.

Məmmədov, M. (2011, Mart 13). *Naxçıvandan başlanan yol*. http://www.anl.az/down/meqale/azerbaycan/2011/mart/163149.htm adresinden alındı

Məmmədov, N. (2015). *İşğal altındakı tarixi-dini abidələrimiz.* Bakü: NURLAR Nəşriyyat - Poliqrafiya Mərkəzi.

Modern Az. (2015, Şubat 4). *Modern.az.* Modern.az: https://modern.az/medeniyyet/71678/isal-altindaki-erazilerde-abidelerimizin-daidilma-sebebleri-fotolar/ adresinden alındı

Mral , B. (2004). "We're a peaceful nation"war rhetoric after september 11. *"We're a peaceful nation"war rhetoric after september 11*, s. 60-63.

Musayeva, Y. (2022, Ocak 7). *Rəsmi Dövlət Qəzeti Azərbaycan*. https://www.azerbaijan-news.az/: https://www.azerbaijan-news.az/az/posts/detail/susada-ilham-eliyev-zirvesi-1641501108 adresinden alındı

Musiaka, Ł., Figlus, T., & Szmytkie, R. (2020). Models of morphological transformations of centres of the largest Polish cities after World War II. *European Planning Studies 29, no. 3*, (s. 511-535). doi:doi.org/10.1080/09654313.2020.1744529

Mustafa, N. (2021). 20 YANVAR – QAN YADDAŞIMIZ. *20 YANVAR – QAN YADDAŞIMIZ*, 1-6. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin PREZİDENT KİTABXANASI.

Mustafasadə, T. (2022, Kasım 18). Vətən(II. Qarabağ) Müharibəsinin İnformasiya Təminatında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin rolu. s. 18-38. Nisan 16, 2024 tarihinde https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2742121 adresinden alındı

Müəlliflər kollektivi. (2008). AZƏRBAYCAN TARIXI. YEDDI CILDDƏ. M. kollektivi içinde, *AZƏRBAYCAN TARIXI. VI CİLD* (s. 30). Bakı: ELM Nəşriyyatı.

Nemeth, E. (2011). *Collecting cultural intelligence: The tactical value of cultural property.* International Journal of Intelligence and Counter Intelligence 24(2).

Nora, P. (1984). *Les Lieux de Mémoire.*

Ordubadi, M. (2007). Qanlı illər: 1905-1906-cı illərdə Qafqazda baş verən erməni-müsəlman davasının tarixi. *Qanlı illər: 1905-1906-cı illərdə Qafqazda baş verən erməni-müsəlman davasının tarixi*, 184. Bakı: Qafqaz.

Peel , D., & Lloyd, G. (2008). New communicative challenges: Dundee, place branding and the reconstruction of a city image. (s. 507-532). Town Planning Review.

President.Az. (2020, 29 Ekim). *Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev*. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev: https://president.az/az/articles/view/48874 adresinden alındı

President.az. (2020, Ekim 3). *x.com*. x.com: https://x.com/presidentaz/status/1312442981090168832 adresinden alındı

President.az. (2020, Ekim 3). *x.com*. x.com: https://x.com/azpresident/status/1312432729263427588 adresinden alındı

President.Az. (2021, mayıs 7). *Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev*. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev: https://president.az/az/articles/view/51394 adresinden alındı

Rafal, B. (2019). Revitalization of Riverside Boulevards in Poland-A Case Study on the Background of the European Implementation. *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering. Vol. 603.* (s. 1-6). IOP Publishing Ltd. https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1757-899X/603/4/042102 adresinden alındı

Report.Az. (2020, ekim 28). *Report İnformasiya Agentliyi*. report.az: https://report.az/qarabag/berde-yeniden-raket-atesine-tutulur/ adresinden alındı

Reytinq.az. (2021, Ocak 15). *Onlayn qəzet Reytinq*. reyting.az: https://reyting.az/medeniyyet/49575-uzeyir-hacbylinin-natvann-v-bulbulun-heykllri-uaya-qaytarlb.html adresinden alındı

Ruslan, R. (2021, Ocak 19). *Anadolu Ajansı*. www.aa.com.tr: https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/susaya-giden-zafer-yolu-eylulde-hazir-olacak/2115384 adresinden alındı

Salman, Saadoon, A., Hussein, A., Nassif, H., & Kadhim, I. (2021). City Architecture after War: A Study of the Impact of the War Event on the Architecture of the City of Mosul. (s. 1-12). IOP Conference Series: Earth and Environmental Science 779, no. 1.

Scott, J. C. (1998). *Seeing Like a State.* Yale University Press.

sia.az. (2021, Ocak 15). *SİA*. sia.az: https://sia.az/az/news/politics/848205.html adresinden alındı

Şahtaxtı, S. (2022, Ocak 20). *20 Yanvar hadisələri Azərbaycan xalqının dövlətçilik tarixində qəhrəmanlıq salnaməsidir*. 20 Yanvar hadisələri Azərbaycan

xalqının dövlətçilik tarixində qəhrəmanlıq salnaməsidir: https://www.trt.net.tr/azerbaycan/proqram/2022/01/20/20-yanvar-hadis-l-ri-az-rbaycan-xalqinin-dovl-tcilik-tarixind-q-hr-manliq-salnam-sidir-1765756 adresinden alındı

Şərq.az. (2021, Ağustos 29). *Şərq*. sherg.az: https://sherg.az/cemiyyet/173540 adresinden alındı

The George Bush President Library and Museum. (2013). *National Archives*. www.georgewbushlibrary.gov: https://www.georgewbushlibrary.gov/explore/exhibits/911-steel-american-resolve adresinden alındı

The Holocaust Explained. (2005). www.theholocaustexplained.org: https://www.theholocaustexplained.org/the-nazi-rise-to-power/how-did-the-nazi-gain-power/1933-elections/ adresinden alındı

Tognini, G. (2020, 1 Haziran). *Forbes*. forbes.com: https://www.forbes.com/sites/giacomotognini/2021/09/10/larry-silverstein-durst-oculus-20-years-and-20-billion-after-911-the-world-trade-center-is-still-a-work-in-progress/ adresinden alındı

TRT, A. (2022). *2022-ci il Azərbaycanda "Şuşa İli" elan edilib*. TRT Azerbaycan: https://www.trt.net.tr/azerbaycan/az-rbaycan/2022/01/05/2022-ci-il-az-rbaycanda-susa-ili-elan-edilib-1757411 adresinden alındı

United States Holocaust Memorial Museum. (1993). *Holocaust Encyclopedia*. Holocaust Encyclopedia: https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/the-press-in-the-third-reich adresinden alındı

Valiyeva, N. (2020, Kasım 11). *X.Com*. X.Com: https://x.com/veliyevanarmin adresinden alındı

Verdiyeva, H. (2023). Tarihsel Gerçekler Düzeyinde: Ermeni Ayrılıkçılığına Karşı Mücadelede. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* (s. 253-258). Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi Azerbaycan Halkının Milli Lideri Haydar Alirza Oğlu Aliyev'in Doğumunun 100. Yılı Özel Sayısı.

Youtube. (2020, Kasım 18). *Youtube*. youtube.com: https://www.youtube.com/watch?v=LHDMUgwdj8I&t=13s adresinden alındı

Багирова, И. (1997). Политические партии и организации Азербайджана в начале XX века. 1900-1917. *Политические партии и организации Азербайджана в начале XX века. 1900-1917*, 175. Баку: Elm.